

Literatuur: boeken

Aantekeningen en feiten van het Gilde St. Ambrosius 1784. Loon op Zand 1977. 103 p., 16 ill., muz. Gestencild.

Geschiedenis van het St. Ambrosiusgilde in Loon op Zand o.a. aan de hand van notulenboeken vanaf 1784. — J.J.S.

Atlas över Svensk Folkkultur II:1-2. Sägen, tro och högtidssed (Popular beliefs, legends and calender customs). Redaktörer: Åke Campbell † och Åsa Nyman. Uppsala 1976, Ab Lundequistska Bokhandeln. (Utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien, under medverkan av Dialekt- och Folkminnesarkivet). Del I: 1 Kartor, 56 p., 1 + 29 krt.; Del II: 2 Kommentar, 125 p., 1 afb., 16 krt.; ISBN 91-85352-01-2.

Het eerste deel van de Zweedse volkskunde-atlas (1957) stond onder redactie van Sigurd Erixon en handelde over de materiële cultuur. Het tweede deel behandelt de geestelijke cultuur. Het werd opgezet door Åke Campbell, die echter al vóór het verschijnen van het eerste deel overleed, en verder uitgewerkt door Åsa Nyman, met medewerking van D. Strömbäck (krt. 2-3), E. Odstedt (krt. 13-14) en J. Ejdestam (krt. 22-24). Evenals in het eerste deel is de tekst alleen in het Zweeds. Het formaat is gehalveerd. Kaarten en commentaren zijn nu afzonderlijk gehouden. De kaarten zijn evenwel op dezelfde schaal als in het eerste deel (1:4.000.000). Het commentaar bevat, behalve een min of meer beknopte karakteristiek van de behandelde onderwerpen, een verantwoording van de uitgave en een meer uitvoerige algemene inleiding van Åsa Nyman. In die inleiding gaat ze in op de verschillende factoren die van invloed kunnen zijn op het ontstaan en voortbestaan van tradities en op de daarin optredende veranderingen, waarbij ze in het bijzonder aandacht besteedt aan de regionale verschillen in Zweden. Voorts geeft ze een overzicht van de geschiedenis van de geografische methode in Zweden als aanvulling op wat daarover in het eerste deel al door Sigurd Erixon geschreven is. Ze maakt enkele opmerkingen over de wijze waarop de gegevens zijn verkregen, over de waarde die men aan de tekens op de kaarten moet toekennen, en ze wijst er nog eens op dat de kaarten een momentopname willen geven uit de tweede helft van de negentiende eeuw, dus vóór het doorbreken van de industriële revolutie. Dat laatste houdt in dat in de commentaren geen poging wordt gedaan om het kaartbeeld te verklaren uit de historische ontwikkeling. Daartoe zou een stelselmatig historisch onderzoek moeten worden verricht en dat is nooit de opzet geweest, zomin als bij de andere Europese volkskunde-atlassen. De behandelde onderwerpen tenslotte zijn: reuzen (krt. 1), kerkbouwsagen (krt. 2-3), de wilde jacht (krt. 4-9), de vrouw die te hulp wordt geroepen bij de geboorte van een kabouterkind (krt. 10), watergeesten (krt. 11-12), weerwolf (krt. 13-14), melktoveren

(krt. 15–18), het gestorven kind dat terugkeert (krt. 19–21), jaarvuren (krt. 22), slaan met de levensroede (krt. 23), gezegden en gebruiken met betrekking tot het uitlaten van het licht in de lente (krt. 24), gebruiken met St. Lucia (krt. 25–29). De technische uitvoering van een en ander is voorbeeldig. – J.J.V.

Baur, Veronika. *Kleiderordnungen in Bayern vom 14. bis zum 19. Jahrhundert.*

München 1975, Kommissionsbuchhandlung R. Wölfe, 8 München 40, Amalienstrasse 65. (Miscellanea Bavarica Monacensia 82). 185 p.; DM 13,60; ISBN 3–87913–062–0.

Verordeningen waarbij bepaalde kledingstukken of stoffen verboden worden of voorbehouden aan zorgvuldig omschreven sociale groepen vindt men in West-Europa, afgezien van een verordening van Karel de Grote, sinds de dertiende, in Duitsland sinds de veertiende eeuw. Na de Franse revolutie, die tevens het einde van de standenmaatschappij betekent, zijn ze nagenoeg verdwenen. De gangbare opvatting is dan ook dat ze in de eerste plaats bedoeld waren om de adel te beschermen tegen de opkomende burgerij en meer in het algemeen dienden om de standsverschillen te behouden, maar uit de analyse van Veronika Baur van de Beierse wetten en voorschriften blijkt dat deze overweging pas tegen het eind van de vijftiende eeuw een rol gaat spelen en vooral in de zestiende en zeventiende eeuw doorslaggevend is. Daarvóór schijnen ze eerder te zijn ingegeven door de behoefte de onderdanen tegen hun eigen weeldezucht in bescherming te nemen, daarna spelen ook economische motieven een rol, samenhangend met de stijgende uitgaven van de staat en de zorg om het geld in het land te houden. Dat deze zedelijke, sociaal-politieke en economische overwegingen niet alleen bij de vorsten en stedelijke overheden bestonden, maar een afspiegeling waren van een algemeen verbreide levens- en maatschappijbeschouwing maakt zij aannemelijk in een afzonderlijk hoofdstuk met citaten uit de ontspanningsliteratuur, sprookjes, preken en satires. In de daaropvolgende hoofdstukken geeft ze een analyse van de inhoud van haar bronnen, waarbij ze in het bijzonder aandacht besteedt aan het onderscheid tussen de standen, het totstandkomen, uitvaardigen en uitvoeren van de verordeningen en voorschriften schetst, en nagaat welke beweegredenen worden opgegeven. Een tabel met een beknopt overzicht van de datering, de omschrijving, de korte inhoud, de herkomst en de vindplaats van elke bron afzonderlijk besluit het boek. – J.J.V.

Brouwer, Rein. *Groningen en Ommelanden in grootvaders tijd.* Den Haag 1976, Krusemann. 145 p., 47 ill.; f 23,50; ISBN 90–233–0351–2.

Een rijk gevarieerde verzameling wetenswaardigheden, deels herinneringen, schetst een beeld van het maatschappelijk leven in Groningen in de periode van ongeveer 1850 to 1930. Er wordt geen verantwoording van de bronnen gegeven. – J.J.S.

Brunt, Emma. *Boerinnen, burgeressen en buitenlui. Een antropologisch onderzoek naar vrouwenverenigingen in een Nederlandse plattelandsgemeente.* Amsterdam 1977, Antropologisch-Sociologisch Centrum. (Papers on European and Mediterranean societies 8). 95 p., 2 tab.

Het onderzoek, uitgevoerd met behulp van archiefmateriaal, participerende observatie en een schriftelijke enquête, strekt zich uit over twee kerkelijke vrouwenverenigingen en twee plattelandsvrouwenverenigingen in Stroomkerken (pseudoniem voor een Zuidhollandse plaats). Van elk van de verenigingen behandelt Emma

Brunt de ontstaansgeschiedenis, de structuur van de vereniging, de opzet van de bijeenkomsten en de invloed van de nieuwkomers in het dorp op het verenigingsleven.
— M.v.Z.

Die Darfelder Liederhandschrift 1546–1565. Unter Verwendung der Vorarbeiten von Arthur Hübner und Ada-Elise Beckmann hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich. Münster 1976, Aschendorff. (Schriften der Volksk. Kommission f. Westfalen 23). 288 p., 12 facs. buiten tekst; DM 38,—; ISBN 3–402–05662–3.

In haar ouderlijk kasteel Hönnepel, gelegen even over onze oostgrens aan de Rijn, ter plaatse waar nu de fel omstreden snelle kweekreactor van Kalkar in aanbouw is, kreeg omstreeks 1540 de nog jeugdige Katharina van Bronkhorst en Batenburg een codex ten geschenke (?), bevattende 38 gekleurde wapens die de geschiedenis van haar geslacht illustreerden alsmede een groot aantal onbeschreven bladen. Katharina besloot de codex te gebruiken als liedboek. Gedurende een lange periode verzocht zij familieleden en vrienden er een lied in te schrijven. Het oudste gedateerde lied is van 1546, de jongste dateerbare tekst van 1586, maar het overgrote deel van de bijdragen is van vóór 1566. Nadat Katharina in het huwelijk was getreden met Balthasar van Brederode (het jaar is onbekend), verhuisde het album mee naar haar nieuwe woonplaats Bergen (N.H.) en ook daar werden er nog enkele nieuwe bijdragen aan toegevoegd. Zo ontstond een belangwekkend liedstamboek of album amicorum, het oudst bekende in de Duitse geschiedenis. Het bevat 106 liederen (waarvan er negen tweemaal voorkomen), in het Hoog- en Nederduits of een mengsel daarvan en in het Nederlands geschreven door niet minder dan 55 verschillende handen. Verder bevat het liedboek behalve de al genoemde wapens een aantal ingrediënten die kenmerkend zijn voor een echt album amicorum: spreuken, geheimschriften, tekeningen, een orakelspel e.d. Mogelijk is het liedboek later op Hönnepel teruggekeerd, maar dat is even onzeker als de vraag hoe het op z'n huidige verblijfplaats, Schloss Darfeld (Westf.), terechtgekomen is.

Het spreekt vanzelf dat een handschrift als dit een uitgever voor enorme problemen stelt. Het ontcijferen van 55 verschillende schrijfhanden in teksten die soms tot in het onbegrijpelijke vervormd zijn en bovendien sterk gekleurd door het taaleigen van elke schrijver afzonderlijk, het identificeren van de initialen waarmee een aantal bijdragen zijn ondertekend, het opsporen van biografische gegevens en het nagaan van familiebetrekkingen, het thuisbrengen van spreuken en het vaststellen van liedconcordanties in andere bronnen, dat alles brengt een hoeveelheid slavenwerk met zich mee waartoe lang niet iedereen bereid en in staat is. En dan spreken we nog niet over het interpreteren van de vaak zeer duistere teksten of het schetsen van een samenhangend beeld van de tijd en omgeving waarin het liedboek een rol heeft gespeeld. Hoewel ik veel kritiek heb op deze uitgave, doet dat niets af aan mijn respect voor Brednichs prestatie, gerekend naar arbeidsuren. Dat hij zelf vooropstelt te hebben kunnen steunen op voorstudies van Hübner en Beckmann, is werkelijk te beschouwen: deze uitgave is vrijwel geheel zijn eigen werk. Het boek bevat een uitvoerige inleiding (p. 9–50), een kritische uitgave van de liederen en spreuken (51–192), commentaren op elke tekst afzonderlijk (193–267), een bibliografie (269–275), index van namen (277–279), van liederen (281–283), van motieven, tevens glossarium (285–288); 12 facsimiles besluiten het boek. Zo op het oog is dit een modeluitgave. Dat is het echter bij nadere beschouwing niet.

Al direct in het begin van zijn inleiding zet Brednich zich af tegen die filologen die een onderscheid maken tussen handschriften van de eerste en tweede rang —

we mogen wel aannemen dat zij het onderhavige handschrift tot de laatste categorie zouden rekenen. Zij miskennen volgens Brednich de voorwaarden voor en wetmatigheden in het proces van mondelinge overlevering dat mede ten grondslag ligt aan geschreven en gedrukte teksten. Ook de meest verhaspelde tekst is een uitdaging aan de onderzoeker om in dat proces inzicht te krijgen. Het gaat erom, zegt Brednich, met instemming Wiegelmann citerend, 'die Objekte der Kultur einheitlich auf Prozesse zurückzuführen, auf Handlungen, auf das Hin und Her der Meinungen, auf die Realisierung des Kulturellen im Lebensvollzug . . . Daraus folgt für die Forschungspraxis, dass der Schwerpunkt verlagert werden muss auf die Analyse der Realisierungsprozesse' (12). Juist liedhandschriften zijn volgens Brednich uitermate geschikt voor volkskundig onderzoek in deze zin. De inleiding geeft verder belangrijke informatie over het handschrift zelf, zijn bezitster en haar omgeving, zijn verhouding tot andere bronnen, de liedgenres en -thema's en de taalkundige aspecten. Voor een analyse van de wapens neemt Brednich letterlijk de tekst van Beckmann over uit haar onuitgegeven studie van 1941. Ik wil nu proberen deze uitgave te toetsen aan het hierboven geformuleerde uitgangspunt door na te gaan hoe Brednich in deze dode materie een levendmakende geest tracht te ontdekken.

Het bijzondere belang van het handschrift is, meent Brednich, dat de inhoud spontaan moet zijn neergeschreven: ieder schreef, op verzoek van Katharina, direct vanuit zijn herinnering wat men zijn 'lievelingslied' zou kunnen noemen. Zodoende is vrij nauwkeurig vast te stellen, welke liederen favoriet waren in de adellijke kringen waarmee Katharina in contact stond. Dit belangrijke gegeven vindt volgens Brednich steun in het feit dat onder de bronnen die concordante teksten bevatten, wel veel gedrukte liedboeken zijn (o.a. het Antwerps liedboek, waarvan aange-toond wordt dat Katharina een exemplaar tot haar beschikking had), maar opvallend weinig liedbladen, die immers in Katharina's kring niet thuis hoorden. Ik ben wat huiverig voor deze gedachtengang. Om te beginnen is het de vraag of het juist favoriete liederen zijn die het best in het geheugen bewaard blijven. 't Zonnetje gaat van ons scheiden' is een voorbeeld van een goed geconserveerd, maar slechts bij weinigen favoriet lied. Verder gaat de redenering voorbij aan een zeer menselijk verschijnsel, nl. de verlegenheid die zich van iemand kan meester maken wanneer hij, als het ware met het pistool op de borst, zijn lievelingsliederen (-boeken, -films enz.) moet noemen, zeker wanneer hij die ook nog moet navertellen of, zoals in ons geval, letterlijk opschrijven. Het ligt voor de hand dat sommigen dan maar een minder favoriet maar beter gekend lied kiezen òf hun toevlucht nemen tot een gedrukt voorbeeld. Niet alleen door een dergelijke overname van liederen is het Darfelder liedboek afhankelijk van andere bronnen, maar natuurlijk ook indirect: driekwart van de liederen komt ook elders voor, zonder dat van overname sprake hoeft te zijn. Voorzover het gedrukte bronnen zijn, zijn het duidelijk meer liedboeken dan liedbladen, zegt Brednich met een stelligheid die mij enigszins verbaast. Want hij weet beter dan menig ander dat men met dergelijk materiaal uiterst voorzichtig moet zijn. Is onze kennis van liedboeken kwantitatief en kwalitatief al zeer beperkt, over liedbladen, waarvan het verliespercentage dat van de liedboeken waarschijnlijk ver overtreft en die over zichzelf nauwelijks iets loslaten, daarover hoeven we ons nog minder illusies te maken. Het vóórkomen van 27 unica in het Darfelder liedboek (Brednich telt er 28), dus een kwart van het totaal, zou hem ook op dit punt tot meer terughoudendheid hebben moeten manen. Wat mij hier en ook elders in zijn inleiding onaangenaam treft, is dat hij van mogelijkheden zekerheden maakt en elke nuancering achterwege laat. Naar mijn mening bevat het Darfelder liedboek minder exacte informatie, ook voor de volkskunde, en laat het meer vragen open

dan men zou wensen. Dat weinige moet evenwel optimaal benut worden.

Dergelijke exacte, maar niet voldoende benutte informatie vormt b.v. het feit dat de gedateerde liederen in bonte volgorde, dus zonder enige chronologie, door het liedboek heen staan. Dat is een interessant gegeven dat ons iets zou kunnen leren over de totstandkoming en het gebruik van het liedboek. Daarvoor is een codicologisch onderzoek noodzakelijk. Omdat het hele liedboek uit één en dezelfde papier-soort is vervaardigd en vanwege het op de band gestempelde jaartal 1540 gaat Brednich er echter van uit dat het liedboek een eenheid vormt en dat Katharina het in deze gebonden staat, maar onbeschreven, ten geschenke heeft gekregen. Des te klemmender dringt zich dan de vraag op waarom de volgorde zo is als ze is. Voor Brednich zelf is er geen probleem: 'Dabei ist natürlich auch keine chronologische Ordnung eingehalten worden, so dass die einem Stammbuch angemessene bunte und recht willkürliche Reihenfolge der Texteintragungen vorherrscht, die man nicht als 'Unordnung' verstehen sollte' (p. 20). Elders in het boek wordt een soortgelijke mededeling gedaan. Ik kan onmogelijk de logica ervan inzien, noch het subtiële verschil voelen tussen 'recht willkürliche Reihenfolge' en 'Unordnung', tenzij Brednich bij het eerste aan bepaalde wetmatigheden denkt, maar dan zou ik die graag horen. Uit de spaarzame literatuur over het stamboek die mij bekend is, kan ik echter niet opmaken dat een a-chronologische volgorde er één van de kenmerken van zou moeten zijn. Daarentegen vind ik bij Angermann een mededeling die blijkbaar op de 17e eeuw betrekking heeft: 'Offenbar erwarb man in älterer Zeit nicht immer ein fertiges Buch, sondern liess manchmal (oder oft?) erst dann, wenn die Eintragungen beieinander waren, das Buch binden . . .' (Gertrud Angermann, *Stammbücher und Poesiealben* (1971) p. 36). Ook eerder in de inleiding, waar hij het liedboek aan een codicologisch onderzoek onderwerpt, geeft Brednich er nergens blijk van zich van die volgorde rekenschap te hebben gegeven. Het enige hulpmiddel dat de inmiddels nieuwsgierig geworden lezer in handen heeft, is een collatieformule (p. 17) waarin tenminste twee grove fouten staan.

Dan nu de liederen zelf. De meeste zijn geschreven in een taal die het midden houdt tussen Hoog- en Nederduits. Zuiver Nederduitse teksten zijn er volgens Brednich 14 (maar hij noemt er 13), verder zijn er 17 Nederlandse liederen en een Frans. Ik ben niet bevoegd, deze toeschrijvingen op hun juistheid te beoordelen. Het valt me alleen op dat Brednich met Nederlands eigenlijk 'niederländischer Abstammung' bedoelt, waarmee hij zich op ander en zeker ook gladder ijs begeeft. Ik houd dan ook mijn twijfels hieromtrent. Brednich benadrukt het belang van het handschrift óók omdat het inzicht geeft in de ontwikkeling van spreektaal tot schrijftaal, in een botsing van taalculturen en het effect daarvan op het individu. Dat betekent dat aan de transliteratie de hoogste eisen gesteld moeten worden om alle subtiële verschillen tot hun recht te laten komen. Maar juist in dat opzicht schiet deze uitgave, voorzover dat is na te gaan, ernstig tekort. Hoge eisen stellen ook de tekstverklaringen, we hebben hier immers te maken met teksten die, op welke wijze dan ook, vervormingen hebben ondergaan en in de meest singuliere spellingen tot ons zijn gekomen. Ook in dat opzicht stelt de uitgave teleur: doordat slechts incidenteel de betekenis van een woord of zin verklaard wordt, blijft de lezer voortdurend in het onzekere of hijzelf nu te dom is om te begrijpen wat er staat of dat ook de uitgever niet weet wat het betekent. In elk geval zijn de tekstverklaringen totaal onvoldoende om een Nederlander de Duitse teksten te doen begrijpen en omgekeerd. Waar de uitgever de beschikking heeft over een paralleltekst en die ook mee afdruckt, worden hij (en zijn lezers) weliswaar enigszins geholpen bij de meest obscure

plaatsen, maar het ontslaat een uitgever toch niet van de verplichting zijn tekst zelf zo uitvoerig mogelijk te verklaren. Bij de 27 unica, dus zonder parallellen overgeleverde liederen, wordt het voor uitgever en lezers dan wel bijzonder moeilijk. Aan de hand van enkele teksten waarvan deze uitgave ook een facsimile bevat, wil ik deze tekortkomingen demonstren.

Lied nr. 6 bevat tenminste zes onjuiste lezingen: r. 16 *doint* (voor: doeint), r. 17 *machgen* (machghen), r. 20 *weisser* (loeisser), r. 22 *foill* (foeill), r. 29 en 37 *haet* (haet). De rr. 20–21 luiden: 'ir weisser gruint, oer falsscher munt . . .' De lezing *weisser* voor *loeisser* leidt tot de onjuiste tekstverklaring *gruint* = Haut. Dat is wel heel ver gezocht! Veel meer voor de hand ligt *gruint* = Grund, ev. Herzensgrund, zoals het rijmwoord *mint* trouwens al aangeeft. Zodoende heeft het meisje in kwestie niet een witte huid en een valse mond, maar een loze aard en een valse mond, wat iets heel anders is en bovendien beter. Overigens staan er in dit lied talrijke plaatsen die om een verklaring roepen, maar onverklaard gebleven zijn, bv. r. 15–16: 'und wer ess all die kleffer leidt, die dar oer zonghen do(e)int roeirren'. Wie het weet, mag het zeggen. Ook lied 13 bevat zes apert foutieve lezingen (er zijn ook wat twijfelgevallen, die echter op één na niet als zodanig worden aangemerkt): r. 2 *gebeldt* (gebeldet), r. 7 *sych* (ych), r. 21 *sebel steyn* (sekel steyn), r. 22 *ut* (wt), r. 26 *mynch* (mynd), r. 5 van de bijbehorende spreuken: *to* (toe). Ook dit lied bevat tal van duistere, maar onverklaarde plaatsen. Wel verklaard wordt r. 3: 'yn duchden eys syn hertz ffermert'; het laatste woord zou een vèrgaande corruptie moeten zijn uit het door een paralleltekst overgeleverde *gewracht*. Ook dat vermag ik niet in te zien, aangezien het 16e-eeuwse ww. *vermären* (= verkünden) sinds Grimm tot ieders beschikking staat. Waar Brednich in r. 27 *dulden* leest, lees ik op goede gronden *dueden*. Daarmee is de corruptie uit het parallelle *verderben* vermoedelijk opgelost: beide woorden wijzen in dezelfde richting: nl. *töten*, in bepaalde Rijnlandse dialecten ook uitgesproken als *dūden*.

Hier wil ik het maar bij laten. Wie mocht geloven dat ik selectief te werk ben gegaan, laat ik weten dat de andere liederen, voorzover in facsimile afgedrukt, er gemiddeld even slecht zijn afgekomen, sommige beter, andere nog slechter: hardnekkige leesfouten, onjuist of ten onrechte niet verklaarde plaatsen, nog te vermeerderen met allerlei slordigheden in bronvermeldingen, registers en bibliografie, alles bij elkaar een 'schare die niemand tellen kan'. Alle goede dingen die het boek bevat ten spijt — ik heb ze misschien te weinig onder de aandacht gebracht — kan niemand deze uitgave gebruiken zonder een gevoel van onzekerheid en argwaan. Dat is het ergste lot dat een boek (en een lezer) kan treffen. Wat mij in Brednichs uitgave het meest hindert, is de pijnlijke discrepantie tussen de hooggestemde uitgangspunten en het feitelijke resultaat. Met een facsimile-uitgave zonder commentaar zou Brednich ons een grotere dienst hebben bewezen. — F.H. Matter.

Davis, Natalie Zemon. *Society and culture in early modern France*. Eight essays. Stanford California 1975. Stanford University Press. XVIII + 362 p.; f 46,50; ISBN 0-8047-0868-1.

In dit boek bundelde Natalie Davis acht artikelen over Frankrijk in het begin van de Nieuwe Tijd: *Strikes and salvation at Lyon; Poor relief, humanism and heresy; City women and religious change; The reasons of misrule; Women on top; The rites of violence; Printing and the people* en *Proverbial wisdom and popular errors*. Vijf stukken zijn de enigszins bewerkte versies van artikelen die al elders gepubliceerd werden; drie artikelen, de hoofdstukken 5, 7 en 8 van dit boek, verschijnen hier

voor het eerst. Het is ondoenlijk, en het zou onbillijk tegenover de schrijfster zijn, de inhoud van alle acht essays weer te geven. Daarvoor zijn ze te rijk aan ideeën, nieuwe interpretaties, onverwachte verbanden tussen haar vondsten en reeds bekende feiten. Liever ga ik in op enige zaken die me in Davis' werk centraal lijken: de veranderlijkheid van tradities in samenhang met sociale verandering, rolverdelingen in de preïndustriële westerse maatschappij op grond van biologische verschillen (jong-oud, man-vrouw) en omkeringen van die rolverdelingen, de manier waarop Davis haar eigen engagement hanteert, met name als zij schrijft over emancipatieverschijnselen bij groepen vrouwen in het begin van de Nieuwe Tijd en over geweld, en tenslotte haar visie op de culturele gelaagdheid in preïndustrieel West-europa.

The reasons of misrule (p. 97–123) behandelt carnavalsgebruiken in Frankrijk in het begin van de Nieuwe Tijd. Davis is van mening dat men er niet is met het aanwijzen van oorsprongen van dergelijke gebruiken. Om het voortbestaan ervan te verklaren is het nodig de functies van de gebruiken op te sporen. Die functies blijken met de tijd te veranderen.

In de 13e eeuw bestonden er op het Franse platteland genootschappen van ongehuwde jonge mannen. Zij kozen elk jaar een koning of abt. D.m.v. rituelen, komische imitaties van juridische procedures, probeerden ze ervoor te zorgen dat de traditionele normen inzake het huwelijk in acht genomen werden. Hun parodieën waren dus normbevestigend. Bovendien socialiseerden de leden van deze jongerengroepen hiermee zichzelf, want door ouderen normen op te leggen, leerden zij die zelf aan en daarmee het gedrag dat van hen verwacht zou worden als zij eenmaal tot de leeftijdsgroep der volwassenen gingen behoren. Voorzover er in de dorpen tijdens het carnaval sociale kritiek gespuid werd richtte die zich niet tegen de machtigen binnen de lokale gemeenschap, maar tegen onderdrukkers van buitenaf. De carnavalsgebruiken bevorderden dus de eenheid van de dorpsbewoners. Op het platteland handhaafden deze vormen zich in grote lijnen ook na de middel-eeuwen.

In de steden constateert Davis meer verandering, zowel verschuivingen in de samenstelling van de groepen die aan de carnavalsrituelen deelnamen alsook evolutie in de vorm van de gebruiken. Niet een gehele stad, maar een buurt of straat vormde vaak de territoriale basis van een 'abdij'. De leeftijdsgrens naar boven toe vervaagde, omdat volleerde ambachtslieden jarenlang in een afhankelijke positie konden blijven verkeren. Er bestond in de stad ook een tendens zich te verenigen op grond van het beroep; vaak bestonden de abdijen alleen uit jonge ambachtslieden. Ook werden er in de steden tijdens de carnavaleske gerechtszittingen andere zaken behandeld als op het platteland. In de dorpen richtte de ketelmuziek zich dikwijls tegen mensen die een tweede huwelijk sloten, ter bewaking van de huwelijksmarkt. Zo niet in de stad, waar vrouwen genoeg waren. Hier werden vaak vrouwen die hun man domineerden het mikpunt. Sociale kritiek richtte zich – ook hierin verschilde de stad van het dorp – niet alleen tegen machtigen van buiten de lokale gemeenschap, maar ook tegen de oligarchie van de eigen stad. Een verklaring hiervan zou m.i. kunnen zijn dat in de stad de afstand tussen ondergeschikten en meerderen, tussen politiek machtelozen en machthebbers groter was, en er ook, door de grotere aantallen, meer mogelijkheden waren tot aaneensluiting van sociaal gelijken; op het platteland kon men zich acties buiten de bestaande verticale verbanden om moeilijker veroorloven. In de stad kon het carnaval fungeren als een politiek instrument van groepen mensen die wel beroepsbekwaamheid en welstand hadden, ambachtslieden en koop-

lieden, maar die van de politieke macht buitengesloten waren. Wat begon als een feestelijke parodie kon eindigen in een bloedige opstand; met hetzelfde ritueel kon men de bestaande orde dus zowel bevestigen als aantasten. In de steden was er minder analfabetisme dan op het platteland. Geschreven teksten – uitvoerige spotverzen die soms gedrukt werden – speelden in het stedelijke carnaval een belangrijke rol.

Interessant tenslotte is het verschil in houding van de Rooms-katholieke Kerk en het protestantisme tegenover deze carnavalsgebruiken. De Rooms-katholieke Kerk duldde ze zolang ze niet tegen de geestelijkheid gebruikt werden. Het protestantisme had eerst aanhang onder de jonge carnavalsgasten, maar waar het de dominante godsdienst werd probeerde het het carnaval uit te bannen; morele kritiek hoorde in de kerkeraad geleverd te worden, niet op straat.

Davis' conclusie: de traditionele jongelingschap gaat in de stad, enige uitzonderingen daargelaten, in de 16e eeuw ten onder en wordt opgevolgd door groeperingen gebaseerd op de buurt, het beroep of de klasse. Deze groeperingen zijn levenskrachtig, krijgen er politieke taken bij en zijn in hun uitingsvormen creatief. Op het platteland bestaat, zoals hierboven gezegd, de traditionele jongelingschap voort in de Nieuwe Tijd. In het carnaval wordt een algemeen menselijke behoefte aan spelen uitgeleefd, de behoefte de gewone wereld en zijn regels op zijn kop te zetten. Dit spel is niet altijd alleen maar een uitlaatklep. Soms wordt de ontregeling ernst.

Dit artikel is in een aantal opzichten karakteristiek voor het werk van Natalie Davis. De documentatie is hecht. De schrijfster is zeer vertrouwd met de bronnen betreffende de stad Lyon in de Nieuwe Tijd. De resultaten van haar eigen intensieve bronnenonderzoek verbindt zij steeds met de uitkomsten van andere lokale en regionale onderzoekingen in Frankrijk en daarbuiten; in dit opstel verwerkte ze de internationale volkskundige literatuur over de jongelingschap (de noten 44–47, p. 302–303). Daarbij heeft ze een open oog voor de veranderlijkheid van de volkscultuur en is op haar hoede tegen het klakkeloos terugprojecteren van de resultaten van modern volkskundig onderzoek naar de door haar onderzochte periode; ze gebruikt alleen gegevens uit de tijd zelf (noot 25, p. 300). Davis neemt een stevige aanloop in de middeleeuwen. Ze onderscheidt steeds scherp wat er na de middeleeuwen blijft, verdwijnt, opkomt. Daardoor vervalt ze niet in wat Mandrou n.a.v. zijn *Introduction à la France moderne* verweten is, het toeschrijven van verschijnselen aan de 16e en 17e eeuw, die in feite al in de middeleeuwen voorkwamen. Een nuchtere benadering van de bronnen gaat bij Natalie Davis samen met een veelomvattende en diepgravende vraagstelling. *The reasons of misrule* bevat een interessante polemieek met Philippe Ariès. Wie zich bezighoudt met de geschiedenis van de jongelingschap vindt onvermijdelijk Ariès op zijn pad en moet een positie kiezen t.o.v. diens hypothese dat de puberteit een modern verschijnsel zou zijn en dat daarvoor de scheiding tussen volwassenen en nog-niet-volwassenen nog niet bestaan zou hebben. Davis voert hiertegen aan dat juist het feit dat de jongelingschap een eigen taak had bij het handhaven van de morele orde er op wijst dat er in het preindustriële Westeuropa aan deze levensfase een eigen plaats toegekend werd (p. 107–109). Met instemming citeert ze dan ook de socioloog Eisenstedt, die betoogt dat in primitieve en traditionele maatschappijen jongerengroepen gewoonlijk deel uitmaken van een groter geheel van leeftijdsgruppen, waarin voor alle levensfasen een plaats ingeruimd en een rol vastgelegd is. Davis' uitgangspunt lijkt mij te zijn dat elke maatschappij haar leden rollen toewijst op grond van hun leeftijd. De individuen pakken die groepsrollen op, en kunnen ze ook een andere in-

houd geven; de tradities, die de inhouden van de rollen bepalen, zijn aan verandering onderhevig. Maar elke maatschappij heeft leden van verschillende leeftijd en moet met dat gegeven iets doen, al verschillen de 'oplossingen' per cultuur en per periode. Davis bewaart dus afstand ten opzichte van die stroming in de Franse sociale wetenschappen en filosofie, die alles wat er in en tussen mensen plaatsvindt uitsluitend op rekening van de cultuur en veranderingen daarin wil schrijven.

In het vijfde essay van haar boek, *Women on top* (p. 124–151), behandelt Davis mannen- en vrouwenrollen en vooral omkeringen daarvan. Bij de manlijke schrijvers uit het begin van de Nieuwe Tijd golden vrouwen als ongeremd en wanorde veroorzakend. Zij moesten dus gedisciplineerd worden. T.a.v. het lagere volk bestond een soortgelijk stereotiep: het zou een gevaarlijke neiging tot losbandige opstandigheid hebben, met dit verschil dat deze neiging bij het volk uit zijn armoede voort zou komen, dus uit de omstandigheden, en bij vrouwen uit hun fysiologische geaardheid; met name het feit dat zij een baarmoeder hebben zou hen vatbaar maken voor 'hysterie'. Zo kon de vrouw als potentieel wanordelijk wezen door mannen gebruikt worden als symbool voor alle onderworpenen, de dienaren tegenover hun meesters, de onderdanen tegenover de soeverein. Mannen vermomden zich tijdens het carnaval als vrouwen en hadden dan een vrijbrief om iedereen de waarheid te zeggen. Dit tijdelijk ontregelde gedrag bleef binnen de traditie. Maar diezelfde vermomming kon ook gebruikt worden als aanzet tot een volksopstand. Davis haalt voorbeelden aan uit Ierland in de 18e eeuw, waar als vrouwen verklede mannen volksgerichten hielden ter verdediging van de armen. De vermomming beschermde, maakte onherkenbaar en symboliseerde een omkering van de feitelijke machtsverhoudingen. Wanneer mannen deden of ze feeën waren, sloot hun vermomming bovendien aan bij bestaand volksgeloof. De door Davis beschreven opstandigen maken gebruik van traditionele vormen, maar geven daaraan een andere functie. Voor deze vormen van travestie geldt hetzelfde als voor de hierboven genoemde carnavalsgebruiken: eenzelfde ritueel kan zowel als uitlaatklep fungeren en dus het systeem bevestigen als ook het systeem ontregelen. Dat is m.i. niet zo verbazingwekkend. Wat men de stabiliteit van een sociaal systeem pleegt te noemen is immers in feite vaak een wankel en tijdelijk evenwicht, dat al door een geringe verandering in een deelmechanisme verstoord kan worden. De vraag blijft echter waarom dergelijke veranderingen in de functie van tradities nu eens wel en dan weer niet optreden.

Sympathiek en interessant vind ik de manier waarop Davis omgaat met haar betrokkenheid bij bepaalde groepen en zaken. Met name wat ze schrijft over vrouwen kan men emancipatorische geschiedschrijving noemen, geschiedschrijving die als doel heeft een tot nu toe onderbelichte groep uit de schaduw te voorschijn te doen komen. Maar haar engagement leidt niet tot wishful thinking; hoewel zij een streven naar emancipatie ziet bij groepen vrouwen in het begin van de Nieuwe Tijd maakt ze zich geen illusies over de uiteindelijke resultaten daarvan. Zo beschrijft ze in *City women and religious change* (p. 65–95) hoe vrouwen zich eerst aangetrokken voelden tot het opkomende protestantisme omdat dit hun meer intellectuele ontplooiingsmogelijkheden bood dan het katholicisme, maar hoe zij daarna t.o.v. de hiërarchie van de protestantse kerken weer buitenspel kwamen te staan en door het terugdringen van Mariacultus en heiligenverering van vrouwelijke identificatiemogelijkheden beroofd werden.

Ook *The rites of violence* (p. 152–187) is een stuk geëngageerde geschiedschrijving. Davis betoogt daarin dat het geweld waarmee katholieken en protestanten elkaar in het 16e-eeuwse Frankrijk bejegenden rituele trekken vertoont. Vaak

richtte het geweld zich tegen voorwerpen die voor de tegenpartij een religieuze lading hadden – beeldenstorm door protestanten, het vernietigen van Bijbels door katholieken – met het doel door een dramatische test de valsheid van het andere geloof aan te tonen. Volksmassa's kwamen in beweging om de gemeenschap te reinigen van wat als religieus onrein en dus bedreigend ervaren werd. Zij zagen geweld als een legitiem middel tegen verontreiniging en vonden daarbij steun in de heersende opvattingen van die tijd. Zij namen de rol van straffende magistraat op zich omdat zij meenden dat het gezag faalde. De slachtpartij tijdens de Bartholomeusnacht van 1572 past volgens Davis geheel in dit complex van tradities; de aanleiding ertoe was volgens haar ritueel van aard: de vraag of het huwelijk tussen Hendrik van Navarre en Margaretha van Valois op katholieke dan wel protestantse wijze ingezegend zou worden. Zij trekt daaruit een algemene conclusie: als men een maatschappij met minder geweld wil is het zaak de aandacht minder te richten op individuen die van de regels afwijken en meer op de regels, tradities, waarden die het gebruik van geweld legitimeren. Dat is een mening die m.i. minstens het overwegen waard is. Een andere zaak is of hiermee het laatste woord over de Bartholomeusnacht gesproken is. Al werd moord uit een religieus motief door tradities gesanctioneerd en was een omstreden ceremonie de aanleiding, het verloop van de nachtelijke slachtpartij kan men onmogelijk ritueel noemen. Wellicht is er na deze studie van Davis een nieuwe afweging mogelijk en nodig tussen de door haar benadrukte *longue durée* – de door tradities gevoede houdingen tegenover geweld – en op kortere termijn werkende factoren zoals de machtsstrijd binnen de kleine groep rondom de koning en de persoonlijke verbittering van met name Hendrik de Guise. En misschien heeft haar betrokkenheid Davis hier toch wel parten gespeeld. Het is nu eenmaal prettiger om in de domheid van mensen te geloven dan in hun slechtheid.

Tenslotte iets over Davis' beeld van de culturele gelaagdheid in preïndustrieel Westeuropa. In de inleiding van haar bundel zegt ze dat ze een multidimensionaal beeld wil geven met als coördinaten de verdeling van de macht, van eigendom en andere variabelen zoals *sexe* en leeftijd. Deze hiërarchieën kunnen niet zonder meer tot elkaar herleid worden, al zijn ze wel op allerlei manieren met elkaar verweven. Davis onderzocht vooral de boeren en de lagere standen in de steden. Daarbij probeerde ze het idee dat er zoiets als een hiërarchie van culturen bestaan zou hebben te relativeren. In een elders gepubliceerde lezing, *Some tasks and themes in the study of popular religion*, (in: *The pursuit of holiness in late medieval and renaissance religion*. Ed. C. Trinkaus with H.A. Oberman. Leiden 1974. p. 318–326) zegt zij dat 20-eeuwse godsdiensthistorici die het 'volk' als minder christelijk, magisch en concreet denkend plaatsen tegenover een kerkelijke bovenlaag die religieus en ethisch zou denken, in feite de visie van de hogere geestelijkheid uit de door hun bestudeerde periode reproduceren en het zich daarmee wellicht onmogelijk maken inzicht te krijgen in het functioneren van vormen van volksreligie. Maar wie zich bezighoudt met de geschiedenis van boeren en de lagere standen in de steden is, wil hij iets te weten komen over deze groepen die grotendeels analfabeet waren, aangezien op wat hun geletterde tijdgenoten over hen schreven, en zal rekening moeten houden met het feit dat dezen wat zij registreerden invoegden in hun wereldbeeld. Davis geeft daarvan een voorbeeld in *Proverbial wisdom and popular errors* (p. 227–267). Voor de intellectuelen die in de 16e eeuw en daarna spreekwoorden verzamelden was het spreekwoord een literaire vorm die zij waardeerden om zijn bondigheid. Voor hen was het ook een bron van weten, maar dan een naast andere.

In de mondelinge volkscultuur hadden spreekwoorden een heel andere functie; daar werden ze gebruikt om iemand te lijmen of te beledigen, om een bevel hoffelijk in te kleden, een situatie te karakteriseren enz. Voor analfabeten zijn spreekwoorden middelen om sociale ervaring over te dragen.

Davis beoefent wat men traditioneel onder cultuurgeschiedenis verstaat vooral om er achter te komen met welke oordelen en vooroordelen intellectuelen naar de massa's keken. In één moeite door toont ze aan hoe vaak de oordelen van moderne onderzoekers passen in eeuwenoude intellectuele tradities, b.v. Max Webers mening dat vrouwen zich vooral uit emotionele motieven tot het protestantisme bekeerd zouden hebben en het idee van anderen dat massa's chaotisch en irrationeel zouden zijn. Met enig leedvermaak confronteert zij haar vakgenoten met deze gemeenplaatsen en levert zo een gemakkelijke en belangwekkende bijdrage tot de wetenschapsgeschiedenis. — R.E. Künzel.

Een eeuw Bourtange. Bourtanger bevolking kijkt in het verleden. Z.pl. 1977, z. uitgever. 126 p., 21 ill., muz.

Het is de bedoeling van de Werkgroep voor leermogelijkheden van *Plaatselijke Belangen* om met dit gestencilde werk een beeld te geven van een eeuw Bourtange waarin summier aandacht wordt besteed aan: bijgeloof, volksgeneeskunde, volksverhalen, verenigingsleven, spelletjes en andere vermaken. — J.J.S.

Engels, Graad. *Det dank 'tich d'n duvel. Volksverhalen tussen Peel en Maas.* Met tekeningen van Rob Vlaanderen. 1977, Uitgeverij Corrie Zelen. 143 p., 13 ill.; ISBN 90-6280-505-1.

De meeste sagen van deze bundel zijn door Engels bewerkt en van een verbindende tekst voorzien. Engels heeft de verhalen opgetekend in het kader van het verhaalonderzoek van het volkskundebureau in de jaren zestig. — A.J.D.

Ethnologische Nahrungsforschung. Vorträge des zweiten internationalen Symposiums für ethnologische Nahrungsforschung. Helsinki August 1973. [Engelse titel: Ethnological food research. Reports from the second international symposium for ethnological food research]. Helsinki 1975, z.n.v. uitg. (Kansatieteellinen arkisto 26). 340 p., ill.; f 64,-; ISBN 951-9056-22-X.

Deze bundel bevat 27 voordrachten die in 1973 op het tweede internationale symposium voor etnologisch voedingsonderzoek in Helsinki zijn gehouden. J.A. Anderson vermeldt in de inleiding op zijn referaat dat als onderwerp van het symposium de dominante kenmerken gekozen waren van regionale, 20e-eeuwse voedings-systemen, met een onderverdeling in twee groepen: 1) karakterisering van voeding, en 2) situaties van het voedselgebruik, de maaltijden. Een dergelijke tweedeling valt nergens uit de bundel af te leiden. De artikelen zijn alfabetisch op de naam van de schrijver geordend, en worden soms gevolgd door een commentaar.

Jay Allan Anderson schetst eerst de geschiedenis van het belangrijkste hedendaagse feest in de U.S.A., Thanksgiving Day. Dit nationale feest dat nu vooral in verband gebracht wordt met de aankomst van de eerste kolonisten (de 'Pilgrim Fathers') in Amerika, is volgens Anderson een middel om het beeld dat de Amerikanen van zichzelf hebben (Amerikanen zijn idealistisch, hardwerkend, edelmoedig enz.) te versterken. Ook aan het traditionele voedsel dat men op die dag eet, kent

hij een diepere betekenis toe; het basismenu bevat namelijk de voedingsmiddelen waarvan men vermoedt, dat ze vroeger 'in de goede oude tijd' op de farms gegeten werden; men vindt ze nu natuurlijker dan het eigen, dagelijkse voedsel (p. 9-13). In een commentaar op dit artikel wijst *Gösta Berg* op de kerkdienst op Thanksgiving Day die hem aan de dankdag voor het gewas in het protestantse deel van Europa doet denken. Vervolgens loopt hij vooruit op het volgende artikel van M.L. Arnott, waarin o.m. de kalkoen als een vast onderdeel van het menu op Thanksgiving Day beschreven wordt. Volgens Berg is de kalkoen als luxe-onderdeel van een feestmaaltijd van Europese oorsprong (13-14). *Margaret Louise Arnott* gaat in op het aspect van de traditie in de samenstelling van de maaltijd op Thanksgiving Day; ze geeft hiervoor een gedetailleerd beeld van de geschiedenis en van de variaties van deze maaltijd (15-27; 2 ill.). Uit het commentaar op zowel het artikel van Anderson als dat van Arnott blijkt, dat *Phebe Fjellström* vooral geïnteresseerd is in de verschillende data (juli, november) waarop Thanksgiving Day in het verleden gevierd is; hierin zou wel eens de verklaring gevonden kunnen worden voor de variaties in het menu. Fjellström wijst verder op het verschil in karakter van het traditionele feestvoedsel in Amerika, dat voornamelijk uit vers toebeïdeerd voedsel bestaat, en dat in Scandinavië, waar het altijd uit geconserveerd voedsel samengesteld is. Dit verschil zal te wijten zijn aan cultureel-ecologische factoren; het blijkt namelijk dat Zweedse Amerikanen van de tweede generatie het traditionele kerstdiner - dat in Amerika moeilijk op oud-Zweedse wijze klaar te maken is - reeds hebben opgeofferd voor de viering van Thanksgiving Day, waarmee ze zichzelf mogelijk ook het idee willen geven volledig veramerikaniseerd te zijn (27-28). *Nils-Arvid Bringéus* bespreekt verschillende handelingen, zegswijzen e.d. die in het zuiden en het zuidwesten van Zweden bij het koken van bloedworst gebruikelijk waren (b.v. het slaan van de worst tegen de zijkant van het fornuis, of het houden van een dialoog die woord voor woord vastlag), en hij gaat op de verspreiding ervan in. Elke handeling herleidt hij zoveel mogelijk tot een maatregel die moet voorkomen dat de darmwand tijdens het kookproces barst. Op grond van het feit dat de handelingen en uitdrukkingen niet voorkomen bij het bereiden van bloedbrood en bloedpudding in andere streken van Zweden, verwerpt hij verklaringen die ervan uitgaan dat hier sprake zou zijn van magische handelingen behorend bij de bereiding van bloed voor menselijke consumptie (29-53; 2 krt., 3 ill.). *Maria Dembińska* beschrijft het archeologisch materiaal en de historische bronnen waaruit blijkt welke voedingsmiddelen en welke gerechten er van de 10e tot de 18e eeuw in Polen gegeten werden; vervolgens bespreekt ze de aldus verkregen voedingsgegevens chronologisch (54-63). *Alexander Fenton* probeert die elementen uit het menselijk voedsel op de Schotse eilandengroepen Orkney en Shetland te isoleren die traditioneel zijn; traditioneel om twee redenen: ze maken daar al enkele eeuwen deel uit van het voedselpakket, en ze werden door de lokale landbouw en visserij voortgebracht. Hij laat zien hoe de verschillende typen voedingsmiddelen (granen, vlees, vis enz.) op de beide eilandengroepen in het verleden en in het heden geproduceerd en geconsumeerd werden en geeft enkele hoofdvverschillen in de eetgewoonten tussen Orkney en Shetland aan (64-78). In een commentaar op Fentons artikel wijst M.L. Arnott op het belang van dit soort studies die gewoonten vastleggen voordat ze helemaal verdwenen zijn (79). Om een bijdrage te leveren aan de totstandkoming van een systematiek voor de voedselgroepen heeft *Anni Gamerith* de verschillende soorten pap uit diverse granen in Stiermarken (Oostenrijk) bestudeerd met behulp van gegevens van de *Atlas der deutschen Volkskunde* uit 1930, van archivalische bronnen

(in het bijzonder spontane antwoorden op dit gebied uit een enquête onder grondbezitters van 1811–1848), en van eigen, hedendaagse waarnemingen. Het overzicht dat ze hier van de in Stiermarken voorkomende papsoorten geeft, is meteen geordend volgens de door haar voorgestelde systematiek. Uitgangspunt voor haar indeling is de staat waarin het graan verkeert, voordat het voor de pap gebruikt wordt (80–113; 9 krt.). Zonder op het artikel van Gamerith in te gaan, geeft *Johanna Maria van Winter* in haar commentaar nog een oud paprecept dat haar uit middeleeuwse Franse, Engelse en Nederlandse kookboekjes bekend is (113–114). *Eszter Kisbán* wil dat het Europese voedingsonderzoek zich in de eerste plaats richt op de geschiedenis van de manier waarop de maaltijden per dag geregeld werden. Als voorbeeld werkt ze voor Hongarije de veranderingen uit die zich sinds de middeleeuwen hebben voltrokken in de regeling, de hiërarchie, en het systeem van de dagelijkse maaltijden (resp. het aantal maaltijden per dag en het tijdstip ervan; de belangrijkheid van elke maaltijd ten opzichte van de andere; de gerechten waaruit elke maaltijd bestond) (115–125). Als commentaar op Kisbáns artikel beschrijft *Niilo Valonen* op dezelfde wijze de manier waarop de maaltijden in Finland geregeld zijn (125–139; 1 krt., 4 ill., 2 tab.). *Aarne A. Koskinen* bespreekt verschillende aspecten van de voedselbereiding in de 'umu (oven in de grond) in Polynesië (140–146; 1 ill., 2 tab.). *Pirkko Kovalainen* heeft studie gemaakt van de handhaving van voedingsgewoonten bij drie groepen Kareliërs. Eén groep kon na de tweede wereldoorlog in het eigen dorp blijven wonen; van de twee die hun geboortestreek hebben moeten verlaten, vestigde er zich één bij elkaar in een dorp elders in Finland, en vermengde de andere zich met de plaatselijke bevolking van hetzelfde dorp; ook de inheemse bevolking van dat dorp werd in het onderzoek betrokken. De uitgeweken Kareliërs aten bepaalde gerechten uit hun geboortestreek frequenter dan de groep die in Karelië was achtergebleven. De gerechten die symbool van de minderheidsgroepen werden, bleken aan bepaalde voorwaarden te voldoen; ze hadden b.v. een sterke positie in de eigen groep, en ook de nieuwe omgeving accepteerde ze (147–158; 1 krt., 3 tab.). *Konrad Köstlin* brengt de hedendaagse ervaring van het typisch regionale voedsel enerzijds in verband met de behoefte van streekbewoners om de eigen regionale (evt. nationale, etnische) identiteit uit te drukken, en anderzijds in verband met de behoefte van toeristen om zich in hun vrije tijd te kunnen identificeren met een wereld die tegengesteld is aan die van de grote stad. Dit voedsel is echter zelden karakteristiek voor een streek want het bestaat meestal niet uit gerechten die men vroeger dagelijks at, maar uit feestschotels of gerechten die men om een andere reden als bijzonder ervoer (159–166). Tot in kleine bijzonderheden werkt *Grith Lerche* uit, hoe het traditionele landelijke brood van Zuidwest-Finland, het zgn. Hulbröd, in de moderne keuken van een landbouwschool gebakken wordt. Doordat het bakken hier niet in zijn natuurlijke omgeving, namelijk de boerenkeuken, plaatsvindt en het brood onder volkomen veranderde omstandigheden geconsumeerd wordt, kan ze de niet-rationele elementen in bakproces en vormgeving aanwijzen (167–173; 8 ill.). *Alexander Fenton* spreekt in zijn commentaar waardering uit voor Lerches artikel (173–174). *Wassil Marinow* beschrijft de voeding van de Schopen, een volk dat in de buurt van de Bulgaarse stad Sofia woont (175–190; 4 ill.), terwijl *Vacys Milius* kort ingaat op de eigenaardigheden per streek in de voeding van de Litause boer (191–192). *Andreas Ropeid* geeft een overzicht van de voeding in Noorwegen, die sinds het eind van de vorige eeuw wel wat veranderingen heeft ondergaan. Met voorbeelden toont hij aan dat het karakter van het traditionele Noorse voedsel voornamelijk te verklaren is uit de geografische ligging, het klimaat

en de bodemgesteldheid (193–199). In haar commentaar wijst *Grith Lerche* kort op enkele overeenkomsten en verschillen tussen Noorse en Deense voedingselementen (199–200). *Gustav Ränk* behandelt een 19e-eeuwse drinkgewoonte aan het begin van een feestmaaltijd in de Baltische landen en vergelijkt haar met het verwante Zweedse en Russische gebruik (201–205). *Matti Räsänen* gaat in op bereiding, kenmerken en geschiedenis van verschillende Finse dranken uit graan (206–210). In een kort commentaar voegt *Kerttu Suuronen* nog enkele dranken aan de door Räsänen behandelde reeks toe (211). *Erzsébet Sergö* vergelijkt het Hongaarse herdersvoedsel van vroeger met gerechten die nu als zodanig door Hongaarse restaurants in binnen- en buitenland opgediend worden (212–221). *Kerttu Suuronen* gaat in op drinkgewoonten bij enkele traditionele biersoorten uit Finland die men thuis brouwde en soms nog brouwt (222–228; 1 krt.). In een commentaar valt haar landgenoot *Matti Räsänen* haar op twee punten aan: 1. de vrouw brouwde het bier vroeger niet alleen ter gelegenheid van een hoogtijdag, maar het brouwen behoorde traditioneel tot haar normale taak, 2. de lokalisatie van enkele biersoorten is volgens hem onjuist (228–229). Op grond van literatuur en eigen onderzoek in Silezië meent *Zofia Szromba-Rysowa* dat vooral de veranderingen in de cultuur en in de economie het Poolse volksvoedsel ingrijpend hebben gewijzigd (230–236). *Hans J. Teuteberg* geeft een overzicht van de invoering en de verbreiding van de aardappel in Midden-Europa, en meer speciaal in Duitsland. Voordat de aardappel ingang kon vinden als volksvoedsel moesten tal van vooroordelen en wetenschappelijke bedenkingen overwonnen worden. De bestaande opvattingen hebben zich echter snel gewijzigd onder invloed van de hongersnoden en agrarische crises van 1770 en van het begin van de 19e eeuw. Het van de 16e tot de 18e eeuw overheersende graanvoedsel werd toen door de aardappel vervangen; deze vervanging beschouwt Teuteberg als de sociaal-historische betekenis van de aardappel. Met gebruikmaking van 19e-eeuws statistisch materiaal illustreert hij tenslotte de toename van de aardappelteelt en de aardappelconsumptie per hoofd per jaar; tevens laat hij het verloop van de aardappelprijzen zien in vergelijking met die van andere levensmiddelen (237–265; 11 tab.). In zijn commentaar spreekt *Gösta Berg* grote waardering uit voor Teutebergs gedegen studie (265). *S.M. Tibbott* beschrijft het voedsel van de boeren in Wales aan het begin van deze eeuw, dat inmiddels vrijwel verdwenen is van de tafels van landelijk Wales. De meeste grondstoffen van dit traditionele voedsel (havermeel b.v.) zijn nu zelfs niet meer te krijgen door de verdwijning van b.v. de lokale watermolens, de veranderingen van de landbouwmethodes, het gebruik van moderne apparatuur in de huishoudens (266–276; 4 ill.). Zoals vele anderen beschouwt *Ulrich Tolksdorf* de voeding als een sociaal verschijnsel. Hij maakt echter bezwaar tegen de gangbare benadering die ermee volstaat de voeding van de verschillende sociale groepen te beschrijven en/of ze direct uit de sociale klassen te verklaren. De eigenlijke relatie tussen het sociale systeem van een maatschappij en de voeding wordt er namelijk niet door opgehelderd; er kan trouwens ook geen rechtstreeks verband tussen maatschappij en voeding aangetoond worden, zoals o.m. uit een onderzoek van Wiegelmann gebleken is (H.J. Teuteberg en G. Wiegelmann. *Der Wandel der Nahrungsgewohnheiten unter dem Einfluss der Industrialisierung*. Göttingen 1972). Het voedingssysteem blijkt zelf krachten te bezitten, die Tolksdorf als de culturele waarde van de voeding opvat. In plaats van een rechtstreeks verband (Widerspiegelungsmodell) ziet Tolksdorf een vervlechting van het voedingssysteem met het algemene sociale systeem van een maatschappij. Om nu de wederzijdse betrekkingen tussen bepaalde kenmerken van de voeding en bepaalde socio-

logische feiten van een sociale groep te kunnen analyseren, stelt hij een model op, waarin de maaltijd het uitgangspunt is. Vervolgens verdeelt hij de maaltijd onder in twee componenten: voedsel en sociale situatie, die beide op hun beurt ook weer uit twee delen bestaan; het voedsel uit voedingsmiddel en uit bereidingswijze, de sociale situatie uit sociale tijd (*wanneer* wordt iets gegeten: op welke leeftijd, in welk seizoen, op werkdagen of vrije dagen enz.) en uit sociale ruimte (*waar* eet men een bepaald voedingsmiddel: thuis of buitenshuis, in eigen kring of in aanwezigheid van gasten). De laatste vier eenheden zijn de kleinst mogelijke eenheden van waaruit de voeding als sociaal verschijnsel bestudeerd kan worden; ze corresponderen echter alle vier met waarden die de gemeenschap aan elk ervan toekent; juist die waarden (normen, conventies) geven een voedingsstelsel zijn specifieke sociale karakter (277–291). In zijn commentaar merkt *Andreas Ropeid* op dat van alle op het congres gehouden referaten dat van Tolksdorf waarschijnlijk de meeste perspectieven biedt voor het voedingsonderzoek. Hij vraagt zich echter af of het model alleen voor de sociale betrekkingen van de voedingsvraagstukken geldt. Hij wil weten of er in het model ruimte is of gemaakt kan worden voor de produktieverhoudingen, omdat die immers het aanbod van de voedingsmiddelen, de culturele waardering ervan en de sociale ruimte mede bepalen (291–292). *Ofelia Văduva* bespreekt voor het zuidwesten van Roemenië verschillende aspecten en veranderingen in de voeding; ze maakt hierbij een onderscheid tussen de voeding van een voornamelijk landelijke subzone en die van een voorstedelijke subzone (293–301; 2 krt.). In een commentaar op dit artikel vraagt *Margaret Louise Arnott* zich af wat de gevolgen van al die veranderingen wel geweest zijn; ook wijst ze op overeenkomsten in de voeding tussen Griekenland en het door Văduva onderzochte gebied (301). *Nillo Valonen* geeft een overzicht van de vier hoofdrichtingen die het Finse voedingsonderzoek gekend heeft: het descriptief-geografische, het historisch-geografische, het lokaal-historische en het sociaal-kwantitatieve onderzoek. Hij gaat daarbij in op de belangrijkste vertegenwoordigers van elke richting, hun werk en hun betekenis (302–318; 3 ill., 2 krt.). *Roger L. Welsch* laat zien dat er nog enkele traditionele voedingsgewoonten zijn blijven voortleven bij de Indianen die de prairies in Amerika bewonen, ondanks de enorme veranderingen ervan sinds ongeveer 1850. Het traditionele voedsel maakt de laatste jaren zelfs een duidelijke opleving mee, omdat de prairie-Indianen het als middel zijn gaan beschouwen om de eigen identiteit uit te drukken ('soul food'). Welsch wijst in dit verband op overeenkomsten met andere onderdrukte groeperingen. Hij probeert na te gaan hoe dit voedsel zo'n zware culturele betekenis kon krijgen (319–325). In een commentaar op Welsch' artikel wil *Aarne A. Koskinen* weten of er in de voedingsgewoonten van de Indianen ook nog sporen terug te vinden zijn uit vroegere tijden toen ze nog geen paarden hadden om mee te jagen (325–326). Naast het voedingsonderzoek van de Europese volkskunde-atlas acht *Günter Wiegmann* een werkgroep gewenst, waarvan de leden zich bezighouden met sociale en regionale verschillen van de voedingsstructuur en het mechanisme van de veranderingen ervan in hun land. Weliswaar zijn er Europese voedingskaarten aanwezig van de geografe Erika Schmitthenner (In: *Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Deutschen Instituts für Länderkunde NF 17/18 (1960) 109–165*), maar voor volkskundig onderzoek zijn daar een drietal bezwaren tegen in te brengen: 1. de kaarten geven steeds één geografisch beeld voor het tijdsbestek 1780–1920; van de enorme veranderingen die zich juist in deze anderhalve eeuw voltrokken hebben, is op de kaart niets zichtbaar, 2. de sociale verschillen zijn op de kaarten verwaarloosd, 3. er wordt volkomen voorbijgegaan aan de functie van

de voedingsmiddelen (worden ze op werkdagen of alleen op zondagen, bij de oogst of alleen in het café gebruikt enz.). Op grond van deze bezwaren stelt Wiegelmann de volgende methodische eisen op voor synchrone voedingskaarten en voor kaarten die innovaties en regressies in de voeding weergeven: 1. synchrone doorsnede-kaarten moeten zich beperken tot één bepaald moment (b.v. de tijd rond 1900), en tot één bepaalde groep (b.v. de agrarische dorpsbevolking), 2. zowel de doorsnede-als de innovatiekaarten moeten samengesteld zijn naar de functie van de voedingsmiddelen in de verschillende maaltijden, 3. naast de doorsnede-kaarten zijn innovatiekaarten nodig die de fasen van de verspreiding naar tijd en ruimte laten zien. Wiegelmann eindigt zijn artikel met een lijst van systematisch ingedeelde voedingsonderwerpen die gezamenlijk onderzocht moeten worden (327–335; 2 krt.). *Romulus Vulcănescu* behandelt het voedsel en de dranken die men in Roemenië bij begrafenissen gebruikte en de betekenis die men eraan toekende (336–340). — J.J.-v.P.

Flandrin, Jean-Louis. *Les amours paysannes. Amour et sexualité dans les campagnes de l'ancienne France (XVIe-XIXe siècle)*. [Paris] 1975, Gallimard/Julliard. 256 p., 29 ill.; f 11,45.

Flandrin tracht in dit boek een beeld te schetsen van de opvattingen en gebruiken rond liefde en huwelijk op het Franse platteland van de 16e tot de 19e eeuw. Hij heeft hierbij gebruik gemaakt van de geschriften van literatoren, dagboekschrijvers en negentiende-eeuwse volkskundigen en heeft hun vaak nogal persoonlijk gekleurde berichten aangevuld met de meer objectieve gegevens uit justitiële archieven en demografische studies. Het boek bestaat uit drie hoofdstukken. Het eerste (p. 21–75) gaat over de 'spelregels', de bepalingen en normen waarmee men bij de partnerkeuze rekening moest houden: de kerkelijke bepalingen inzake verwantschap, maar vooral het familiebelang en, hiermee samenhangend, de macht van de ouders, zonder wier toestemming kinderen beneden de 25 jaar niet mochten trouwen, en die omgekeerd hun kinderen ook konden pressen een bepaalde, financieel aantrekkelijke kandidaat te kiezen. Sociale en economische factoren speelden hierbij een grote, zo niet doorslaggevende rol, culminerend in het instituut van de bruidsschat. Hoe hoger de bruidsschat, des te gemakkelijker kon de familie de dochters aan de man brengen, van groot belang in deze agrarische samenleving omdat vrouwen er economisch minder rendabel waren dan mannen. Omdat het familiebezit daarbij zo veel mogelijk intact moest blijven, rustte op de oudste zoon veelal de morele verplichting een zo groot mogelijke bruidsschat in de wacht te slepen waarmee de familie dan weer de dochters kon uithuwen. Dat deze situatie tot conflicten tussen ouders en kinderen leidde, is begrijpelijk. Flandrin geeft een aantal voorbeelden van door ouders afgedwongen trouwbeloften die later door de kinderen weer worden aangevochten. In het tweede hoofdstuk (79–146) gaat hij in op de vraag in hoeverre persoonlijke genegenheid, liefde, een rol konden spelen bij de partnerkeuze. Een duidelijk antwoord geeft hij niet en dat is wellicht ook niet te geven. Wel meent Flandrin dat de liefde in het algemeen meer kansen had onder de plattelandsbevolking dan in kringen van adel en burgerij. Verder blijkt uit gerechte-lijke stukken dat de persoonlijke genegenheid steeds meer een factor van betekenis wordt geacht: rond het midden van de 17e eeuw kan een trouwbelofte al verbroken worden op grond van gebrek aan genegenheid. Ook in de dispensatieverzoeken uit die tijd wordt, hoewel dat juridisch gezien geen gewicht in de schaal kon leggen, toch voortdurend gewezen op de genegenheid van de betrokkenen voor elkaar. Men dient bij de interpretatie van deze justitiële stukken overigens wel in het oog te

houden dat deze door en voor geleerden geschreven zijn. Flandrin behandelt vervolgens enkele traditionele gelegenheden voor de jongelui om met elkaar in contact te komen. Er blijkt uit dat dezen met inachtneming van de spelregels een zekere vrijheid hadden om de keuze van hun hart te volgen, maar dat men hierbij met grote individuele verschillen rekening moet houden. Het derde hoofdstuk (149–235) gaat over het seksuele gedrag buiten het huwelijk: van kinderen, van al of niet verloofde paren, en van verleiders en verkrachters en hun slachtoffers. In de houding ten opzichte van dit seksuele gedrag hebben zich in de loop van de tijd grote wijzigingen voorgedaan, o.a. ten gevolge van contrareformatie en liberalisme.

Flandrins boek laat een tamelijk chaotische indruk achter. Bij de huidige stand van het onderzoek was dit ook moeilijk te vermijden. Het gebied is eigenlijk te groot. Frankrijk bestaat uit een groot aantal regionale gebieden die naast overeenkomsten ook grote onderlinge verschillen in allerlei opzichten vertonen. Ook de beschikbare gegevens zijn niet gelijkmatig over deze gebieden verdeeld: van het ene gebied zijn b.v. alleen de dispensatieverzoeken onderzocht, voor het andere beschikt men weer alleen over een demografische studie. Daar tussendoor spelen dan nog de tijdsverschillen. Ondanks dit chaotische is het een lezenswaardig boek waarvan het belang gelegen is in de veelzijdige benadering van het onderwerp. — A.J. Dekker.

Goossens, R. zie: *Nederlandse volkskundige bibliografie*.

Griepentrog, Gisela. *Historische Volkssagen aus dem 13. bis 19. Jahrhundert*. Berlin 1975, Akademie-Verlag. (Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Geschichte. Veröffentlichungen zur Volkskunde und Kulturgeschichte 57; Deutsche Sagen demokratischen Charakters 3) 211 p.; f 13,—.

Dit derde deel van de 'Deutsche Sagen demokratischen Charakters' bevat 263 verhalen rond het thema van de strijd tussen het werkende deel van de bevolking en zijn uitbuiters. De verhalen zijn afkomstig uit het Middenduitse gebied met inbegrip van de voormalige Duitse gebieden in Silezië, Bohemen en Moravië. Een belangrijk verschil met de vorige delen, die het Nederduitse gebied beslaan, is dat ze in twee historische perioden zijn ingedeeld die Griepentrog nader omschrijft als de periode van het hoogtepunt van het feodalisme tot de vroegburgerlijke revolutie (1200–1600) en die van de opkomst van het kapitalisme (1600–1900). Binnen deze perioden onderscheidt zij weer een aantal hoogtepunten uit de klassenstrijd voorzover die hun neerslag in de verhalen gevonden hebben, b.v. het verzet van de burgers tegen de feodale heren, de strijd met het stedelijk patriciaat, het onrecht van de kant van de geestelijkheid. Bij de indeling van de verhalen is niet gekeken naar de datum van optekening maar naar de tijd waarop de inhoud, volgens de auteur, betrekking heeft. Griepentrog is er zich wel van bewust dat dit tot grote interpretatieproblemen kan leiden, maar of dit besef steeds tot een verantwoorde indeling van de verhalen heeft geleid, betwijfel ik. Zo verklaart zij in de inleiding (samen met G. Burde-Schneidewind) dat de verhalen waarvan zij ook niet bij benadering de tijd van ontstaan kon vaststellen — als ik haar goed begrijp gaat het hierbij om ongeveer een derde deel — en waarvan de inhoud op verschillende perioden betrekking kan hebben, telkens bij de vroegst mogelijke periode zijn ingedeeld. Dat verklaart wel waarom de periode 1200–1600 ca. 60% van de verhalen bevat, terwijl de bronnen overwegend negentiende-eeuws zijn, maar het gevolg is dat men zich vooral in de eerste periode voortdurend vergeefs afvraagt op grond van welke bijzondere overwegingen verhalen juist hier zijn ondergebracht en niet bij een periode die dichter

staat bij de tijd van optekening. Er staan in deze bundel trouwens, evenals in de twee voorafgaande, nogal wat verhalen, waarin het sociale conflict niet of nauwelijks een rol en zeker niet de hoofdrol lijkt te spelen. Zo is er b.v. in het verhaal over de arme wever die op miraculeuze wijze een schat vindt (nr. 235) van een conflict eigenlijk geen sprake. In de verhalen over de bazen die het niet kunnen hebben dat hun knechten/leerlingen het vak beter verstaan dan zij (nr. 134–141) is dat wel het geval, maar ik zie daarin toch minder een sociaal dan een psychologisch conflict tussen leermeester en leerling. Het doet wat komisch aan deze laatste verhalen onder de strijd bare titel 'Stadtarmut und Gesellen im Kampf um ihre Rechte' samengebracht te zien. Ze blijken om voor mij onbegrijpelijke redenen ook nog in de periode 1200–1600 thuis te horen. In dergelijke gevallen, maar eigenlijk bij alle verhalen is het voor de lezer van groot belang te weten uit welke bron het verhaal afkomstig is. Bij de keuze van de verhalen had m.i. dan ook voorop dienen te staan dat alleen de versie uit de oudste bron gebruikt mag worden, geen versies uit de zoveelste hand. Griepentrog heeft hiervan het belang voor de lezer, maar ook voor haar zelf niet ingezien. Zij vermeldt wel steeds haar bron, maar blijkt hierbij niet principieel de oudste bron gekozen te hebben. Verhaal nr. 41 b.v. komt uit Zaubert, *Rheinland Sagen II*, p. 93. Zaubert heeft het overgeschreven uit Lohmeyer, *Die Sagen des Saarbrücker und Birkenfelder Landes*, p. 101–102, hierbij en passant het een en ander veranderend en weglatend, terwijl Lohmeyer het weer heeft van een zekere Günther in de *Birkenfelder Zeitung* van 1914. In plaats van de tekst van Zaubert had Griepentrog de tekst van Günther of van diens eventuele bron moeten afdrucken. Nu blijft het onduidelijk hoe het kranteverhaal er uitziet en waarop het berust. Door die onzekerheid betreffende de bron is de lezer niet in staat zich een oordeel te vormen omtrent de herkomst van het verhaal, de auteur/verteller en diens bedoelingen en moet hij er steeds rekening mee houden dat het via een aantal afschrijvers tenslotte toch op een betrouwbare oude bron berust. Het boek dient daarvoor met een zekere achterdocht gebruikt te worden. — A.J. Dekker.

Grieshofer, Franz J. *Das Schützenwesen im Salzkammergut*. Linz 1977, Oberösterreichischer Landesverlag. 215 p., 63 foto's, waarvan 6 in kleur, muz.; öS. 298,—; ISBN 3–85214–155–9.

De oudste berichten over schuttersgilden komen in Oostenrijk uit het eind van de dertiende eeuw, uit dezelfde tijd dus als in Vlaanderen. Grieshofer acht dit een argument tegen de opvatting van Reintges (*Ursprung und Wesen der spätmittelalterlichen Schützengilden*) dat Vlaanderen de bakermat van de Westeuropese schuttersgilden is. Hij zoekt de verklaring voor het ontstaan, op grond van de gelijktijdigheid van de bronnen, liever in een gelijksoortig geestelijk klimaat. In dit klimaat, dat bepaald werd door de opkomst van de steden, begon de burgerij in deze periode vorm te geven aan een eigen cultuur en de schuttersgilden zijn daar een facet van. In die gedachtengang, die ook bij Reintges is te vinden, dienden ze niet in de eerste plaats voor de verdediging van de stad, maar gaven ze veeleer aan de burgerij een eigen spel als bevestiging van haar nieuw verworven status. Het merkwaardige van de situatie in Salzkammergut, waartoe G. zich verder beperkt, is dat men daar, zodra de bronnen in de zestiende eeuw wat uitvoeriger inlichtingen geven, twee soorten van gilden kent: de officiële gilden voor de (katholieke) burgers en ambtenaren in de grotere plaatsen, en de verboden gilden van de (gewoonlijk protestantse) boeren en arbeiders. Hoewel in de daaropvolgende tweehonderd jaar van de laatste geen sprake meer is en de hevige vervolging van de protestanten in de zeventiende eeuw het

houden van klandestiene feesten ongetwijfeld bemoeilijkt heeft, acht hij het toch zeer waarschijnlijk dat de traditie ook in die moeilijke periode in stand is gehouden, zij het dan misschien met onderbrekingen. Zijn belangrijkste argumenten daarvoor zijn, dat deze gilden omstreeks 1800, als ze uit de verborgenheid treden en zelfs de warme belangstelling van het Hof krijgen, zo groot in aantal en zo wijd verbreid zijn, en dat er herhaaldelijk vermeld wordt dat ze 'oeroude tradities' bewaard hebben. Dat bewaren van tradities ziet hij als de belangrijkste verklaring voor hun plotselinge populariteit. Het meest opvallende was dat ze in tegenstelling tot de officiële gilden, die met een bukschoten, met de boog waren blijven schieten. Voor dat vasthouden aan de boog zijn rationele verklaringen te geven (de kans dat de schutters ontdekt werden was veel geringer en de kosten waren lager), maar toen de belangstelling voor het eigene en voor het gewone volk in het begin van de negentiende eeuw in de mode kwam, kreeg het een betekenis die ver boven dergelijke rationele verklaringen uitsteeg. Ook in latere jaren behielden de boogschuttersgilden dat eigen karakter. Terwijl de officiële schuttersgilden zich geleidelijk tot moderne sportverenigingen ontwikkelden, zochten de boogschutters aansluiting bij de klederdrachtenverenigingen, en ook de sociale tegenstellingen tussen de schuttersgilden en de boogschuttersgilden en de daarbij behorende ressentimenten bleven, ondanks de democratisering van de eerstgenoemde, merkbaar. Ze bleven zich bovendien van elkaar onderscheiden doordat de schuttersgilden zich op gemeentelijk niveau organiseerden, terwijl de boogschutters uit de buurtschap voortkwamen en daar ook een belangrijke functie hebben in het sociale leven.

Met de beschrijving van een traditie is het voortbestaan ervan niet verklaard. G. zoekt die verklaring, wat de boogschutters betreft, in de religieuze en sociale tegenstellingen in Salzkammergut vóór 1800, die tot gevolg hadden dat de in haar bestaan en geloof bedreigde groep zich vastklampte aan wat zij als haar eigen waarden beschouwde. Na 1800 speelde de erkenning van die waarden door buitenstaanders, eerst door het Hof, later door de toeristen, een belangrijke rol. Men werd zich bewust van zijn eigen verleden en was er trots op. De officiële schuttersgilden daarentegen kregen na 1800 hun impulsen veel meer uit het opkomend nationalisme. Zij ontplooiden hun grootste activiteiten in de tijden dat het voortbestaan van de natie bedreigd werd, al zijn er nog wel meer verklaringen te geven voor de schommelingen in populariteit en al was er, met name na de beide (verloren) wereldoorlogen, ook een opleving bij de boogschutters waar te nemen.

Het zou overigens onjuist zijn om op grond van deze samenvatting te concluderen dat het betoog van G. zich toespitst op het zoeken naar een verklaring voor de hierboven geschetste ontwikkeling. Het is het belangwekkendste aspect van het boek, maar ook het minst uitgewerkte deel ervan en opmerkingen die hij hierover maakt laten zich niet gemakkelijk bijeenlezen. De grote meerderheid van de bladzijden wordt gebruikt voor een zeer gedetailleerde beschrijving van de geschiedenis van de schuttersgilden in Salzkammergut, hun sociale structuur, hun organisatie, hun gebruiken en attributen, hun taal, bijgeloof, muziek en liederen. Voor de Nederlandse lezer lijken mij die echter van veel minder belang dan de grote lijn in de ontwikkeling van een traditie die ook elders in Europa haar stempel op het sociale leven heeft gedrukt. — J.J. Voskuil.

Haan, Tjaard W.R. de. *Nederlandse Volksverhalen. Herkomst en Geschiedenis*. Met een inleiding van Prof. Dr. Hendrik Entjes. Den Haag 1976, Kruseman. 223 p., 24 ill.; f 22,50; ISBN 90-233-0334-2.

Deze bundel bevat 13 opstellen over Nederlandse volksverhalen: De droom van een kasteleinse (over een verborgen schat); Het zilveren kind; 't Henneklaid is mie te laank!; Ellert en Brammert, Drents volksverhaal; Het Ronde Putje van Oost-Soeburg; Heer Halewijn; Rixt van het Oerd, sage van Ameland; 'Overvaart der Zielen' als Waddensage; Mooi-Ann van Biljoen; De Juffer van Grunsvoort; De Stille Ronde van Bergen op Zoom; De Zeemeermin van Westenschouwen; Het Vrouwtje van Stavoren. Behalve de eerste drie zijn deze opstellen al eens eerder verschenen in De Haans proefschrift *Volk en Dichterschap* (1950) en in diverse tijdschriften, maar voor deze uitgave zijn ze bijna allemaal aanzienlijk verrijkt met nieuwe gegevens. Centraal staat de wisselwerking van literaire en mondelinge traditie. Bij deze verhalen (behalve weer bij de eerste drie) speelt de literatuur en vooral de populaire streekliteratuur waar De Haan uitstekend in thuis is een belangrijke rol. De Haan onderzoekt telkens hoe deze 'volksverhalen' door literatoren, heemkundigen en journalisten zijn bewerkt en geïnterpreteerd – in enkele gevallen zijn ze zelfs door hen verzonnen – en hij laat zien dat ze vervolgens in staat blijken te zijn om, mondeling overgeleverd, een eigen leven te gaan leiden als 'oeroud' verhaal. – A.J. Dekker.

Heupers, Engelbert. *Soest in grootvaders tijd*. Den Haag 1975, Kruseman's Uitgeversmaatschappij B.V. 158 p., 31 ill.; f 23,50.

Het is niet waarschijnlijk dat de bundel *Soest in grootvaders tijd* de geschiedenis zal ingaan als een hoogtepunt in het oeuvre van Engelbert Heupers, ook al zou het wat topzware voorwoord van Tj. W.R. de Haan over des schrijvers staat van dienst (blz. 7–10) de indruk kunnen wekken dat we met een levenswerk te doen hebben.

Om te beginnen moet worden vastgesteld dat van de tien hoofdstukken die het boek rijk is, er twee geschreven zijn door J. Knoppers WKzn. (geb. 1848), wiens pennevruchten *Wat Papieren Bartje vertelde* en *Herinneringen aan koningin Anna Paulowna* door Heupers 'opnieuw bewerkt' werden (blz. 73–100 resp. 101–119). Waarom die bewerking nodig was wordt niet duidelijk gemaakt. Het auteurschap van Knoppers – zijn aandeel beslaat bijna een derde van het boek, wanneer men de illustraties niet meetelt is het nog meer – blijkt pas op blz. 119 uit een naschrift, alsof zijn naam niet voor een opvallender plek, bijv. het titelblad in aanmerking mocht komen. Volgens hetzelfde naschrift verschenen de twee schetsen 'in de jaren twintig in feuilletonvorm in een plaatselijk blad te Soest en Baarn', waarbij de lezer zelf maar moet uitvinden in welk blad dat was en wanneer precies. Nog vagere informatie verstrekken prospectus en stofomslag: *Wat Papieren Bartje vertelde* 'werd teruggevonden ten dele in een oud schoolschrift, ten dele in vergeelde kranteknipsels'. Nu mag al die geheimzinnigheid bijdragen tot hogere verkoopcijfers onder een nostalgisch publiek, zij bemoeilijkt de controle op deze bewerkingen en dus op de waarde van het aangeboden materiaal in hoge mate. Maar afgezien daarvan is zij nog misleidend ook omdat in beide gevallen oudere en naar mij voorkomt authentiekere bronnen aanwijsbaar zijn dan die waarop Heupers zich beroept: enerzijds is daar Het Leeskabinet voor 1885 (IV), waarin *Papieren Bartje* te vinden is op blz. 15–48 en anderzijds beschikken we over Knoppers' *Herinneringen aan ons vorstenhuis*, een uitgave van de Hollandia-drukkerij in Baarn (1909).

Van de acht andere, door Heupers zelf geconcipieerde bijdragen kan helaas niet gezegd worden dat zij uitmunten door visie of degelijkheid. De eerste daarvan geeft onder de titel *Honderd jaar geleden* een indruk van het dagelijks leven in het agrarische Soest van een eeuw terug (blz. 11–21). De luttele bladzijden waarin de auteur dit onderwerp afdoet, zijn oppervlakkig van inhoud, terwijl hun omvang in geen verhouding staat tot de aandacht die allerlei andere zaken in zijn boek krijgen zoals het Soester wegennet of koningin Anna Paulowna. De hoofdstukken *Langs het Engerbergje en het Mollenkerkhof* (blz. 23–32), *De vurige Beer* (blz. 65–68) en *Het spook uit het Wittemansveentje* (blz. 69–71) bevatten teksten van volksverhalen, veelal zonder toelichting over de wijze waarop ze werden verzameld of over degenen die ze vertelden. Ook de uitgave van de verhalen geeft aanleiding tot vragen en wel op grond van het feit dat Heupers enkele malen eenzelfde tekst bij verschillende gelegenheden anders geredigeerd heeft (zie blz. 29 onder 'Voortekens' naast een eerder gepubliceerde versie in *Neerlands Volksleven* 23 (1973), blz. 295 of – om dichterbij huis te blijven – de geschiedenis over een dwaallicht die zowel op blz. 24–25 als op blz. 67 van het boek is afgedrukt). Het langste opstel uit de bundel is gewijd aan *Oude Soester straatnamen* (blz. 33–64): beschouwingen over het plaatselijk wegennet in vroeger eeuwen, waarbij grootvaders tijd meer als uitgangspunt dan als onderwerp fungeert. Voor het schrijven van dit overzicht raadpleegde de auteur niet alleen boeken en tijdschriftartikelen, maar ook archivaal materiaal. *De boerderij 'Het Klooster'* (blz. 121–129) handelt over het verdwenen klooster Mariënborg, dat het thema vormt van een aantal mondelinge overleveringen, literaire werken (Potgieter, Oltmans) en historische studies (Hilhorst, Bos). De vondst van een aantal oude heiligenbeelden tijdens de restauratie van de Oude Kerk te Soest (1905) levert de stof voor het hoofdstuk *Wat de toren van de Oude Kerk verborgen hield* (blz. 130–142), waarin enkele artikelen van anderen zijn omgewerkt tot een nieuw maar geenszins betrouwbaarder geheel (zie bijv. op blz. 137 e.v. de onzorgvuldig weergegeven citaten van Kalf en Vogelsang uit *Het Huis Oud & Nieuw* resp. *Bulletin Kon.Nederl.Oudheidk.Bond*). De rij wordt gesloten door *De Soester molens* (blz. 143–158), een in 1474 beginnende geschiedenis van de windmolens die in het dorp Soest hebben gestaan en waarvan er geen enkele bewaard gebleven is. Het overzicht, waarvan niet vermeld wordt dat het al eerder – zij het in een enigszins andere presentatie – verschenen was in de *Amersfoortsche Courant* van 24 en 25 augustus 1961, is nu voorzien van voetnoten, overigens niet steeds daar waar men ze het meest nodig heeft, bijv. bij het plakkaat van 1640 (blz. 145), het verslag van 1806 of het bezoek van Maria, de vrouw van stadhouder Willem III in 1682 (blz. 147). Ook in dit opstel zijn de grenzen van grootvaders tijd wel weer erg ruim getrokken, terwijl het bovendien nog is opgeklopt met uitweidingen over veldnamen (blz. 152–153) en met molenverhalen die niets met Soest te maken hebben (blz. 157–158).

Tot zover de inhoud van het boek. Wie het na lezing dichtslaat weet over de bewoners van Soest weinig meer dan dat zij hardwerkende en bijgelovige mensen moeten zijn geweest. Deze boodschap is door de uitgever verpakt in slecht bindwerk, dat al na korte tijd tekenen van verval gaat vertonen. De aan de tekst toegevoegde illustraties, die volgens het prospectus 'het boek voor de lezer nog aantrekkelijker maken', demonstreren op treffende wijze dat de uitdrukking 'het grijze verleden' meer dan alleen maar beeldspraak kan zijn.

Toen deze bespreking bij de drukker lag, kwam het bericht, in maart van dit jaar, dat de heer Heupers zeer plotseling overleden was. Zo kan de vraag waarom

hij, ondanks een gunstige uitgangspositie door zijn jarenlange contacten met de plaatselijke gemeenschap, deze teleurstellende bundel gepubliceerd heeft, niet meer door hemzelf beantwoord worden. Maar ook al voldoet zijn boek over Soest niet aan de verwachting, veel van het door hem te velde verzamelde materiaal zal een bron van informatie blijven voor ieder die zich in de toekomst bezighoudt met het verleden van dit Utrechtse dorp. — J.A. Baarspul.

Hoogeboom, Theo. *Het leven van Tijmen en Antje. Vertellingen over mensen en dingen in het oude Laren.* Laren 1976, A. Schoonderbeek. (Warrekram reeks). 223 p., vele ill.; f 21,90.

De ondertitel geeft de inhoud van het boek beter weer dan de hoofdtitel; slechts 20 pagina's van het boek gaan over Tijmen en Antje. De rest van het boek bevat verhalen, anecdotes, wetenswaardigheden over personen in Laren (N.H.) omstreeks de eeuwwisseling; soms wordt summier ingegaan op een plaatselijk gebruik. Geen bronvermelding. — J.J.-v.P.

Hulzen, A. van. *Utrecht bij gaslicht.* Den Haag 1976, Kruseman. 217 p., 61 ill., 4 krt.; f 24,50; ISBN 90-233-0374-4.

Uit kranteberichten, archivalia en herinneringen van Utrechters heeft de schrijver gegevens geput over een aantal onderwerpen die een beeld geven van Utrecht in de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw. Deze onderwerpen zijn o.a.: winkeliers, verkeer (trein, paarde- en elektrische tram), stadsbeeld, vermakelijkheden (bioskoop, kermis), straatverlichting, cholera-epidemie van 1866, universiteit en studentenleven, palmpaardenmarkt en Palmpassen, markt, armenzorg, hotels en koffiehuisen, de Utrechtse jaren van Beets, Kuyper, Quack, s'Jacob en Troelstra. — M.v.Z.

Ilien, Albert. *Prestige in dörflicher Lebenswelt. Eine explorative Studie.* Tübingen 1977, Tübinger Vereinigung für Volkskunde. (Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen 43). 124 p., 15 graf.

Een werkgroep van de Universiteit Tübingen doet sinds 1969 onder leiding van Utz Jeggle onderzoek in een dorp in Zwaben met de schuilnaam Hausen. Over dat onderzoek zijn al enkele publicaties verschenen, van Utz Jeggle in *Stadt-Land-Beziehungen* (zie *Volksk. Bull.* 2, 2, p. 52), van Albert Ilien en Jeggle samen in *Das Recht der kleinen Leute* (zie *Volksk. Bull.* 2, 2, p. 49). Albert Ilien woont in Hausen. Hij werkt sinds 1972 mee, nadat hij door de werkgroep geïnterviewd was, en zijn medewerking bleek vooral waardevol omdat hijzelf in het dorp goede contacten had. Die contacten waren van veel belang voor het speciale onderzoek waar hij zich mee belast heeft. In *Das Recht der kleinen Leute* heeft hij daarvan een eerste verslag gegeven. In de hier besproken studie werkt hij dat verder uit. Hij vroeg aan vier proefpersonen, onafhankelijk van elkaar, de plaats van hun dorpsgenoten op een sociale waardeschaal aan te geven met een cijfer. Hun antwoorden vertoonden een verbluffende gelijkvormigheid. In een uitvoerige analyse van de overeenkomsten en de afwijkingen, van de opmerkingen die zij daarbij maken en van hun houding tegenover elkaar tijdens de gemeenschappelijke bespreking, gaat Ilien na welke maatstaven ze gebruikten bij het beoordelen en hij komt tot de slotsom dat prestige in het dorp in de eerste plaats afhankelijk is van geslacht, leeftijd, afkomst en verwantschap, herkomst en religie. Opmerkelijk is dat dit gewoonlijk negatief geformuleerd wordt. ('Hij of zij is te jong, te oud, komt niet uit het dorp',

enz.) Blijkbaar bestaat er een norm waaraan de dorpingen elkaar toetsen, zonder dat ze zich daarvan bewust zijn, zodat alleen de afwijkingen opvallen. Daarnaast blijken er echter ook een aantal secundaire factoren te bestaan waaraan iemand prestige kan ontleen die meestal positief geformuleerd worden, zoals het lidmaatschap van een vereniging, het beroep, politieke activiteiten. Ilien vermoedt dat het oude normenstelsel, dat hij herleidt tot de situatie omstreeks 1850 toen Hausen nog agrarisch was (nu is het een gemeenschap van in hoofdzaak industriearbeiders die pendelen) op deze punten doorbroken is. Mensen uit de traditioneel minder gewaardeerde groepen (landarbeiders, protestanten, immigranten) hebben de mogelijkheid gekregen om zich langs deze wegen prestige te verwerven. Hoe groot niettemin de druk van het oorspronkelijke normenstelsel op de individuele dorping blijft en hoezeer het een persoonlijk waardeoordeel in de weg staat, toont hij onder meer aan met een scherpe analyse van de houding van de vier proefpersonen tegenover elkaar tijdens het onderzoek, naar mijn mening één van de boeiendste gedeelten van het boek omdat hij daarbij tevens gelegenheid heeft de psychologische factoren die bij een enquête als deze van invloed zijn op de uitslag te bespreken en de weg wijst om hun nadeel in een voordeel te veranderen.

De nadruk die Ilien legt op de druk die een kleine gemeenschap (Hausen telt ongeveer 1500 inwoners) uitoefent op de enkeling en de gedachte dat de normen die worden aangelegd voortkomen uit een historische situatie en daardoor de aanpassing van het individu aan maatschappelijke veranderingen en een volledige ontplooiing van zijn mogelijkheden in de weg staan, is tekenend voor het doel dat de Tübingers zich stellen. In dat licht zie ik ook de discussie die hij voert met de psycho-analytici die psychische problemen, welke het onvermijdelijke gevolg zijn van een dergelijke maatschappelijke druk, te weinig in hun sociale samenhang beschouwen. In hoeverre hijzelf ook mogelijkheden ziet om in die situatie in te grijpen is niet duidelijk. Alleen al door zijn uitvoerige cijferanalyses en de gebezigde geheimitaal is het een boek voor ingewijden. Hoewel voor hen zijn analyse heel verhelderend is, niet in het minst omdat hij het bestaan van sociale druk in een kleine gemeenschap zo concreet weet aan te wijzen, zie ik niet goed hoe de inwoners van Hausen er wijzer van kunnen worden. Ik krijg de indruk, maar die indruk wordt in dit geval niet door duidelijke uitspraken ondersteund, dat achter studies als deze de gedachte zit dat de last van het verleden de maatschappelijke ontwikkeling blokkeert en dat een analyse van de huidige situatie de eerste stap is op de weg naar een gemeenschap waarin de mensen vrij zijn en de mens zich in vrijheid kan ontplooiën, in overeenstemming met zijn mogelijkheden. Dat is een nobel optimisme, dat minder nobele geesten echter alleen zullen kunnen begrijpen als polemiek met volkskundigen die het paradijs nu juist in het verleden zoeken. Wanneer men een onderzoek als dit, naar de sociale structuur van een samenleving, eerder van sociaal-anthropologen dan van volkskundigen zou verwachten dan is dat een gevolg van de weg die het volkskundig onderzoek in Tübingen met deze bijzondere doelstelling heeft ingeslagen. Als men daar inderdaad een polemische betekenis aan mag hechten, dan blijft het herleiden van die structuur tot de situatie van omstreeks 1850 evenwel hun afkomst verraden. — J.J. Voskuil.

Kleuver, Adriaan P. de. *De Betuwe. Land van boomgaarden, intieme dorpjes en oude verhalen*. Wageningen 1977, Zomer en Keuning. 160 p., talrijke ill., 1 krt.; f 16,50; ISBN 90-210-0329-5.

Hoofdmoot vormt de beschrijving van het Betuwse landschap. Het volkskundige aspect beperkt zich tot gegevens over volksgeloof (p. 36-43) en een aantal volksverhalen (63-70, 77-85). Bronvermelding ontbreekt. — M.v.Z.

Kleyn, J. de. *Pot-sierlijk. Versierd volksaardewerk*. Uitgegeven naar aanleiding van een tentoonstelling (6 mei-1 nov.) in het Nederlands Openluchtmuseum. Arnhem 1977, Nederlands Openluchtmuseum. 116 p., ca. 200 foto's, 2 krt.; f 9,50.

Tentoonstellingscatalogus met een beknopte inleiding (p. 7-19) waarin een overzicht wordt gegeven van de belangrijkste versieringstechnieken en de voor Nederland belangrijkste pottenbakkerscentra. Op twee bij de tekst gevoegde verspreidingskaartjes zijn respectievelijk de vindplaatsen van het Wanfried-aardewerk in Nederland en de pottenbakkerscentra in het Nederrijns-Limburgse grensgebied aangegeven. Met literatuur. — J.J.V.

Köstlin, Konrad. *Gilden in Schleswig-Holstein. Die Bestimmung des Standes durch 'Kultur'*. Göttingen 1976, Verlag Otto Schwartz & Co. VI, 320 p.; f 61,-; ISBN 3-509-00769-7.

De gilden nemen in het openbare leven in Sleeswijk-Holstein een opvallende plaats in. Het lidmaatschap van een gilde betekent tot op de dag van vandaag dat men in de gemeenschap waartoe men behoort, is opgenomen, en het bestaan van de gilden, met hun eigen karakter, versterkt het regionale zelfbewustzijn. Daaraan werkt hun ouderdom in belangrijke mate mee en dit beroep op de traditie maakt het tot een belangwekkend verschijnsel voor wie belang stelt in tradities. Köstlin heeft zich met met zijn studie ten doel gesteld om deze huidige functie van de gilden te verklaren uit het verleden. Hij gaat na welke functie de gilden in het verleden hadden, geeft een kritisch overzicht van de opvattingen over hun ontstaan, schetst de verhouding tussen de gilden en de ambachtsgilden, verdiept zich in de problematiek rond het ontstaan van de boerengilden en de houding van de overheid tegenover de brandgilden, en komt tot de slotsom dat de gilden zich tot op de huidige dag hebben kunnen handhaven omdat het lidmaatschap een statussymbool is geworden. Dat betekent dat hij het voortbestaan van de gilden ziet als een voorbeeld van de aantrekkingskracht van de burgerlijke cultuur op de lagere standen, of, anders geformuleerd, als een voorbeeld van het proces van verburgerlijking in de negentiende- en twintigste-eeuwse maatschappij, een onderwerp dat hem, zoals uit andere publicaties is gebleken, na aan het hart ligt. Aan deze geschiedenis van het Sleeswijk-Holsteinse gildewezen gaat dan nog een theoretische beschouwing vooraf waarin hij stelling neemt, enerzijds tegen de traditionele volkskunde, waarvoor een verschijnsel als het gilde een rudiment uit het verleden was, anderzijds tegen die volkskundigen die de betekenis van het verleden als vormgevend aan het heden onderschatten en die een thema als dit verwerpen om zijn onbenulligheid terwijl het volgens hem juist bij uitstek geschikt is om actuele sociale verhoudingen en problemen aan te wijzen.

Dit alles zou zijn boek ongemeen boeiend hebben kunnen maken als hij bij het formuleren van zijn ideeën gekozen had voor een eenvoudig en doelmatig gebruik van zijn moedertaal en bij de opbouw van zijn betoog een duidelijke lijn had ge-

volgd. In plaats daarvan lijkt het nog het meest op een groot aantal losse kanttekeningen die hij bij zijn lectuur heeft gemaakt om zich voor te bereiden op een gesprek met iemand die hij vreest om zijn ongeëvenaarde kennis van het onderwerp en tegen wie hij zich tracht te beschermen door zich terug te trekken in een mierenhoop van ingewikkelde formuleringen. Misschien komt dat omdat het boek een bewerking is van een doctoraalscriptie. In dat geval is een tweede bewerking, voor de minder begaafde lezer, gezien ook het belang van het onderwerp geen luxe. — J.J. Voskuil.

Korf-Schröder, Elsche H.E. *Terschelling . . . danst*. Met een voorwoord van S.J. van der Molen en foto's van Paul Vogt. Terschelling 1976, Stichting Ons Schellingerland, Kooiweg 1, Hoorn. (Terschellingreeks, 5). 57 (1) p., talrijke foto's, fig. en muziekvb.

Het voorwoord noemt het boekje, naar ik meen terecht, de eerste regionale volksdansdocumentaire in Nederland. Het boekje beschrijft de 32 dansen die op Terschelling in gebruik zijn. Van slechts een klein deel daarvan werden eerder door Kunst en Van der Molen de melodieën gepubliceerd, terwijl een aantal in Nederlandse volksdansbundels als 'Terschellings' gepubliceerde choreografieën in het geheel niet op het eiland voorkomen. Elsche Korf, dansleidster bij de Ned. Volksdansvereniging, geeft een nauwkeurige beschrijving van iedere dans, alsmede de melodie en, bij de meeste gezongen dansen, de tekst. In een inleiding wordt aandacht geschonken aan stijl, passen, opstellingen, houdingen, kleding enz. Het is de schrijfster die haar onderzoek verrichtte in de jaren 1973–76 natuurlijk ook opgevallen dat er tussen de dansen van de drie Terschellinger dansgroepen verschillen bestaan. Zij stelt vast dat die in 1975 grotendeels verdwenen waren, maar een jaar later op verzoek van de oudere dansers weer werden ingevoerd. Zij gaat echter niet zo ver, bij elke dans die verschillen gedetailleerd te beschrijven, maar volstaat met hier en daar een verwijzing naar een andere praktijk. De verschillen tussen haar muzieknotaties en die van Kunst verklaart zij, onder voorbehoud, hieruit dat Kunst een andere speelman heeft gekend dan degene(n) van wie de huidige melodieën afkomstig zijn. Een andere verklaring zou m.i. kunnen zijn dat Kunst niet steeds even precies noteerde wat hij waarnam. Intussen is dit een sympathiek boekje dat geen andere pretenties heeft dan uit de titel blijkt. — F.H.M.

Lippinois, J.-P. zie: *Nederlandse volkskundige bibliografie*.

Lobregt, Piet, en Johan van Os. *De laatste riviervissers*. Heerewaarden 1977, Stichting riviervisserij Nederland. 131 p., 25 ill., 1 krt.; f 30,—; ISBN 906011-473-6.

In deze uitgave wordt geprobeerd een beeld te geven van de ontwikkelingen in de riviervisserij op trekvis (o.a. paling, zalm), m.n. in Heerewaarden. Daartoe worden eerst de ligging van de plaats Heerewaarden, het godsdienstig leven, het vissersgilde en het eigendomsrecht van de viswateren behandeld. In het tweede deel gaan de schrijvers in op de riviervisserij: de vissoorten, de vangmethoden, de consumptie, de oorzaken van de neergang, maatregelen ter bevordering van de visstand, de scheepstypen. Bevat weinig volkskundige gegevens, en is voornamelijk gebaseerd op gedrukte bronnen. — M.v.Z.

Märchen der Niederlande. Herausgegeben und übersetzt von A.M.A. Cox-Leick und H.L. Cox. Düsseldorf-Köln 1977, Eugen Diederichs Verlag (Die Märchen der Weltliteratur). 271 p., DM 26,-; ISBN 3-424-00598-3.

Deze bundel bevat 70 sprookjes uit Nederland, Vlaanderen en Frans-Vlaanderen en is voorzien van bibliografie en typenregister, een nawoord en een uitvoerig commentaar bij de afzonderlijke sprookjes. In dit commentaar wordt verwezen naar de catalogi van De Meyer en Sinninghe en worden tevens zoveel mogelijk bijzonderheden over verzamelaars en vertellers vermeld. In het nawoord verantwoordt Cox de keuze van de sprookjesteksten en geeft hij een summier overzicht van het volksverhaalonderzoek in Vlaanderen en Nederland. Cox mocht van de uitgever geen sprookjes opnemen die teveel leken op die van de Grimms. Als ze alleen bij Henssen en Ranke voorkwamen was dat weer geen bezwaar want die hebben een ander lezerspubliek. Hierdoor werd het Cox bij voorbaat onmogelijk gemaakt een verantwoorde representatieve keus uit de Nederlands/Vlaamse vertelschat te maken. Het gevolg hiervan is dat men bekende sprookjes mist en wat Nederland betreft opvallend veel unica aantreft: 11 van de 29 Nederlandse sprookjes komen in de catalogus van Sinninghe (1943) niet of slechts éénmaal voor. Wat het overzicht van het Nederlandse volksverhaalonderzoek betreft nog twee opmerkingen: de kritische woorden van Wolf over de Hollanders in diens *Deutsche Märchen und Sagen* zijn niet 'flämisich gefärbt' (p. 230) zoals Cox meent, maar uitsluitend het resultaat van de inlichtingen die hij kreeg van de Friese regionalisten T.R. Dykstra en W. Eekhof (men zie hierover S.J. van der Molen in *It Beaken* 24 (1962) p. 179-188); verder bevinden zich de verhalen die A.A. Jaarsma tot 1965 verzameld heeft niet in het archief van het volkskundebureau, wel die van na 1965. — A.J. Dekker.

Mönnich, C.W. en Michel van der Plas. *Het woord in beeld. Vijf eeuwen bijbel in het dagelijkse leven*. Baarn 1977, Uitg. Ten Have. 184 p., talrijke afb., waarvan vele in kleur; f 18,50; ISBN 90-259-0106-9.

Vijfhonderd jaar geleden, in januari 1477, verscheen in Delft de eerste gedrukte Nederlandse bijbelvertaling. Dit boek herinnert daaraan. In de ondertitel en in hun inleiding zeggen de samenstellers dat ze een beeld willen geven van de invloed van de bijbel op het dagelijks leven in Nederland in die vijfhonderd jaar. Het resultaat van hun werk kan beter worden gekenschetst als een kleine geschiedenis van de vroomheid, verteld en verlicht voor een groot publiek. Wie, afgaande op dat 'dagelijks leven', mocht verwachten dat de vroomheid in verband wordt gebracht met verhoudingen, spanningen en veranderingen in de maatschappij, zal zich bedrogen voelen. Het verhaal, zoals het hier in vijf hoofdstukken, één voor elke eeuw, en een kort zesde hoofdstuk over de katholieken en de bijbel, verteld wordt, lijkt het meest op een samenbundeling van de paragrafen over de godsdienst uit een geschiedenisboek voor de middelbare school en ik kan me voorstellen dat het de lezer eerder verbijstert dan inzicht geeft. Dat laatste wordt nog versterkt doordat de tekst voortdurend onderbroken wordt, vaak over vele bladzijden, door afbeeldingen van schilderijen, gevelstenen, uithangborden, tegels, scheepsversieringen, postzegels, koekplanken, meubels, enzovoort, en door cursieve teksten waarin vooral negentiende- en twintigste-eeuwse anecdoten, volksliedjes, volksgeloof en sterke staaltjes van godsvrucht, die in geen andere verhouding tot de tekst staan dan dat ze ook op een of andere manier met de bijbel, met vroomheid of met godsdienst te maken hebben. Kortom, een suikerspin. Het ziet er aantrekkelijk uit, wekt de begeerte, maar het laat een hol gevoel achter. — J.J.V.

Nederlandse volkskundige bibliografie. Systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenheidsuitgaven. D. Zaaknamenindex op delen XI-XX. Antwerpen 1977, Centrum voor studie en documentatie. X, 83 p.; Bfr. 975,-.

Na het algemene zaakregister (p. 1-37), dat evenals de andere afdelingen alfabetisch geordend is, volgen als bijzondere rubrieken: liederen (39-47), spelen (48-59), volkstaal (51-54), volksverhalen (55-65), volksliteratuur (66), volkstoneel (67-68), voorstellingen in de kunst (69), woordenboeken (69), tijdschriften (70-73), gebouwen (74-78), verenigingen (79-80), heraldiek (81). De meeste van deze rubrieken zijn systematisch verder onderverdeeld; volksverhalen omvat b.v. anekdoten, fabels, legenden, sagen, sprookjes en Wandersagen. — J.J.-v.P.

Nederlandse volkskundige bibliografie. Systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenheidsuitgaven. XXII. Tijdschriften uit Frans-Vlaanderen (1800-1960) door J.-P. Lippinois. Antwerpen 1976, Centrum voor studie en documentatie. LIV, 375 p.; Bfr. 2100,-.

Voor de periode van 1800 tot 1960 heeft Lippinois de Noordfranse tijdschriften (21 stuks) geëxcerpeerd en gerubriceerd, die voor de studie van de Nederlandse volkskunde van belang kunnen zijn. Er wordt op de geschiedenis en de bibliografische gegevens van elk tijdschrift ingegaan. De samenvattingen zijn in het Frans gesteld als het betreffende artikel ook in het Frans geschreven was. — J.J.-v.P.

Nederlandse volkskundige bibliografie. Systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenheidsuitgaven. XXIII. Vier bibliografische tijdschriften (1903-1960) door R. Goossens. Antwerpen 1976, Centrum voor studie en documentatie. XVIII, 405 p.; Bfr. 1650,-.

Het Noordnederlandse 'Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen' (later 'Het boek') en de Zuidnederlandse tijdschriften 'Boekengids' (later 'Boekenogst'), 'Paginae bibliographicae' en de 'Bibliogids' zijn voor de periode 1903-1960 door Goossens op hun volkskundig belang geanalyseerd. Omdat dit vier bibliografische tijdschriften zijn, worden we in dit 23e deel van de N.V.B. dus naar recensies van voornamelijk volkskundige boeken en een enkel volkskundig artikel verwezen. Aan het bibliografisch gedeelte gaat een korte beschrijving van de geschiedenis van elk tijdschrift vooraf. — J.J.-v.P.

Pelleboer, Jan H. *Volksweerkunde: klopt het of niet. Spreuken, rijmpjes en gezegden over het weer en hun waarde in de praktijk.* 's-Gravenhage 1976, uitgeverij Boekencentrum b.v. (Triangelreeks) 117 p., 36 ill., 1 krt., 4 graf.; f 18,90; ISBN 90-239-2896-2.

Uitgangspunt van dit boek is een verzameling weerspreuken. Aan de hand van weerkundige verklaringen worden deze spreuken op hun juistheid getoetst. — J.J.S.

De rafelrand van Amsterdam. Jordaners, pinda-Chinezen, ateliermeisjes en venters in de jaren dertig. Vier sociografische studies. Bijeengebr. en ingel. door Frank Bovenkerk en Lodewijk Brunt. Meppel 1977, Boom. 165 p.; f 19,50; ISBN 90-6009-252X.

Voor een nieuwe richting in de sociale wetenschappen, de antropologie van de industriële samenleving, achten Bovenkerk en Brunt levensechte beschrijvingen van

de maatschappelijke randverschijnselen gewent; participerende waarneming beschouwen ze hiervoor als één van de beste technieken. Waarom hun studieterrein juist de maatschappelijke *randverschijnselen* (d.w.z. het a-typische, het bijzondere, de rafelrand van de samenleving) omvat, wordt in deze bundel niet duidelijk gemaakt; een andere publicatie van de beide samenstellers (*Binnenstebuiten en ondersteboven*. Assen/Amsterdam 1976) schijnt wel op die keuze in te gaan, maar een korte verantwoording was hier toch ook wel op zijn plaats geweest. In deze bundel worden vier vrijwel vergeten, vooroorlogse, sociografische studies uit de school van Steinmetz, die ten dele voldoen aan de criteria van Bovenkerk en Brunt, gedeeltelijk opnieuw uitgegeven. Aan deze studies, die elk afzonderlijk worden ingeleid, gaat een schets van de betekenis van de Amsterdamse sociografische school vooraf (p. 13–28).

Vijftig dagen in een Jordans kosthuis van H. Dijkhuis (eerder gepubliceerd in 1939) behoort volgens de samenstellers van deze bundel tot het meest oorspronkelijke en stimulerende werk dat ooit in de Nederlandse sociale wetenschappen is verricht. Om het volksleven in de Amsterdamse Jordaan van nabij en van binnenuit te kunnen meebeleven, zocht Dijkhuis in 1930 korte tijd een onderkomen in deze wijk. Zijn waarnemingen van het alledaagse leven werkte hij als doctoraalscriptie uit (36–80). Uit *Chineesche immigranten in Nederland* van F. van Heek (1936) zijn hier 25 pagina's opgenomen. De werkloze Chinese zeelieden in Rotterdam en Amsterdam, die ten gevolge van de crisis in de scheepvaart in miserele omstandigheden leefden, hebben zich tijdelijk weten te redden met de productie van en de handel in pindakoekjes, een Oostaziatische lekkernij van suiker en pinda's (de pinda-Chinezen). Enkele honderden bleven in de handel; een deel repatrieerde, een ander deel is later weer via de zgn. werwers in de zeevaart te werk gesteld (84–116). *Het ateliermeisje van Amsterdam* van H. Heertje (eerder gepubliceerd in *Mensch en Maatschappij* 19 nr. 1 (1934) 39–55) is de enige studie die in zijn geheel is afgedrukt. Doordat Heertje probeerde de gedachtenwereld van de arbeidsters te leren kennen, is een levensecht beeld ontstaan van het industriële werk en van het leven van het Amsterdamse vrouwelijke proletariaat, met name de ateliermeisjes (121–140). 28 pagina's zijn geselecteerd uit de dissertatie *De Amsterdamse venters* van V.R.A.D. Huberts (1940), die geschreven werd toen de Amsterdamse overheid het enorme aantal venters wilde gaan beperken. Om haar toch al groots opgezette enquête onder de straatventers aan te vullen, is ze zelf lid geworden van alle plaatselijke bonden en verenigingen van venters; ook is ze zelf met bloemen gaan venten. Haar studie was in hoofdzaak inventariserend (146–165). – J.J.-v.P.

Schmidt, Leopold. *Hochzeitsbrauch im Wandel der Gegenwart*. Wien 1976, Verlag d. Österr. Ak. d. Wiss. (Österr. Ak. d. Wiss. Phil.-hist. Klasse. Sitzungsberichte 308 Band, 4. Abhandlung (= Mitt. des Instituts f. Gegenwartsvolkskunde 4). 60 p., 2 ill.; öS. 105,-; ISBN 3-7001-0191-0.

Schmidt behandelt in het kort elf huwelijksgebruiken: bruidskrans en bruidsluier, trouwring, groepshuwelijken, trouwen buiten de gemeente, in bedevaartplaatsen e.d., trouwen in klederdracht, afvuren van kanonschoten, zoveeljarig huwelijksfeest, de erehaag na de huwelijksluiting, en het huwelijk van de Prins Carnaval. Schmidt haalt zijn gegevens voornamelijk uit kranten en geïllustreerde weekbladen en vult die aan met wat historisch materiaal. Het is zijn bedoeling te laten zien hoe deze gebruiken qua vorm en betekenis voortdurend veranderen waarbij zij ondertussen door telkens nieuwe sociale groepen worden overgenomen dan

wel opgegeven. Bij het bonte chaotische beeld dat Schmidt met zijn kranteknipsels oproept blijft het. Alleen al door het ontbreken van de nodige gegevens is het nog niet mogelijk de historische ontwikkeling en geografische spreiding van deze zaken ook maar enigszins aan te geven, laat staan de oorzaken van hun veranderingen aan te wijzen. — A.J.D.

Schmitz, Gerda. *Vom Flachs zum Leinen. Flachsverarbeitung und Weben vor 1920 im Amt Rahden.* Begleitveröffentlichung zu dem gleichnamigen Film, hergestellt im Auftrag der Landesbildstelle und der Volkskundlichen Kommission für Westfalen von Klaus Messerschmidt, Gerda Schmitz, Hinrich Siuts. Münster 1975, Volkskundliche Kommission für Westfalen. 37 p., 20 ill.

Beschrijving van de vlasbewerking (o.a. hekelen, roten, kaarden, spinnen en weven). — M.v.Z.

Segschneider, Ernst Helmut. *Totenkranz und Totenkronen im Ledigenbegräbnis*, nach einer Dokumentation des Atlas der Deutschen Volkskunde. Köln 1976, Rheinland Verlag GMBH. (Werken und Wohnen, Volkskundliche Untersuchungen im Rheinland, hrsg. v. Amt f. Rheinische Landeskunde 10). 235 p., 33 afb. en 2 verspreidingskrt. buiten de tekst; f 81,32; ISBN 3-7927-0220-2.

In een gedicht bij de dood van zijn dochttertje laat Vondel een speelkameraadje een krans van rosmarijn voor haar vlechten. Dergelijke dodenkransen werden in de zeventiende eeuw aan kinderen en ongehuwde mannen en vrouwen meegegeven, niet alleen bij katholieken, ook bij protestanten, zoals bijvoorbeeld uit een gedicht van Jacob Cats is op te maken. Honderdvijftig jaar later is het volgens Le Francq van Berkhey in sommige streken van ons land nog gebruikelijk, maar het is niet meer algemeen en weer honderdvijftig jaar later bestaan er nog slechts resten van, vooral in het oosten en zuiden en dan nog uitsluitend bij de begrafenis van kinderen. Een door ons Instituut in 1964 gehouden enquête geeft daar een indruk van.

Eenzelfde enquête werd dertig jaar eerder gehouden voor de Duitse Volkskunde-atlas. De antwoorden die daarop binnen zijn gekomen, zijn door Segschneider per provincie samengevat en zo mogelijk getoetst aan historische gegevens. Op deze inventarisatie per provincie, die het grootste deel van het boek beslaat (p. 20-208), volgt een beknopte samenvatting van een aantal details, zoals de vorm, de makers en de wijze waarop de krans, of de kroon gebruikt werd. Op de twee bij het boek gevoegde verspreidingskaarten zijn respectievelijk de verschillende varianten aangegeven en is een onderscheid gemaakt tussen de plaatsen waar dodenkrans en dodenkroon omstreeks 1930 nog wel en niet meer bekend waren, voorzover dat althans uit de antwoorden (de vraag was in de tegenwoordige tijd gesteld) viel op te maken.

Wie ooit heeft geprobeerd om de honderden kleine en grotere, vaak vaag beschreven varianten van een gebruik die op een dergelijke omvangrijke schriftelijke enquête binnenkomen, meester te worden, kan alleen maar bewondering hebben voor de nog betrekkelijk beknopte en heldere wijze waarop S. dat karwei klaart. Wat dat betreft kan zijn boek model staan en aangezien hij uit de stal van Zender komt, behoeft dat niet te verbazen. Dat het me niettemin de grootste moeite kostte om er doorheen te komen, ligt geloof ik aan de beperkte probleemstelling. Wat S. vóór alles schijnt te interesseren is de interpretatie van het gebruik. In de eerste zin van zijn boek keert hij zich tegen de opvatting van Otto Lauffer, die meent dat de

dodenkroon in de eerste plaats een symbool van de ongereptheid van de ongehuwde is. S. stelt daar tegenover dat er nog vaak een duidelijk verband blijkt te zijn tussen de bruidstooi en de aankleding van de ongehuwde dode, zodat men in die gevallen kan spreken van een ongebroken voor-christelijke traditie. Letterlijk zegt hij: 'dass sich heidnische Totenhochzeit und christliche Himmelshochzeit als erbitterte und im Grunde kompromissunfähige Antagonisten noch auf den Seiten der Fragebögen bekämpfen' (p. 12). In die voor-christelijke traditie, waarvan men de sporen heeft teruggevonden in Attische graven uit de achtste en zevende eeuw voor Christus en in berichten van Arabische kooplieden over gewoonten in Rusland in de tiende eeuw na Christus, werd de ongehuwde na zijn dood in de echt verbonden om hem in het hiernamaals rust te geven. Het christendom gaf aan onderdelen van dat ritueel, in het bijzonder aan de dodenkrans, een nieuwe inhoud, geheel in de lijn van de opvattingen van Paulus die de ongehuwde staat als de beste garantie beschouwde voor het verwerven van de hemelse gelukzaligheid.

De belangstelling van S. voor deze speciale problematiek betekent niet dat hij zijn ogen sluit voor de veranderingen die de traditie in zoveel eeuwen heeft ondergaan, maar in plaats van die veranderingen te behandelen als een afspiegeling van culturele of maatschappelijke ontwikkelingen, gebruikt hij deze ontwikkelingen als een globale verklaring voor de grote verscheidenheid aan varianten en het verschil in intensiteit van het gebruik in de verschillende streken in Duitsland op het ogenblik van de enquête. In het bijzonder denkt hij daarbij aan de kerstening, aan de opkomst van de steden en de daarmee samenhangende toenemende sociale differentiatie, aan de Hervorming, aan het piëtisme, aan de industrialisatie en de ontkerstening en aan 'modeverschijnselen', een term waarmee hij meer recente ontwikkelingen omschrijft. Zijn veronderstelling dat deze verschijnselen in de verschillende streken van Duitsland heel verschillend zullen hebben doorgewerkt is heel aannemelijk, maar het blijven veronderstellingen zolang dat niet wordt aangetoond. Het is natuurlijk de vraag of dat voor dit onderwerp mogelijk was geweest. De gegevens van de vragenlijst komen uit eenzelfde periode. Waar hij dat kan, toetst hij ze aan historische gegevens die hij in de literatuur over dit onderwerp heeft aangetroffen. Een aantal malen slaagt hij er zo in een ontwikkeling te schetsen en een wat meer gefundeerde verklaring te geven, maar het aantal gegevens waarover hij beschikt is klein. Om bijvoorbeeld de invloed van de Hervorming of van de wisselingen in de politiek van de katholieke geestelijkheid in de verschillende delen van Duitsland aan te tonen, had hij althans voor een aantal streken een historisch onderzoek moeten doen naar de verbodsbepalingen en de liturgische voorschriften. Het is niet ondenkbaar dat hij daarin, gezien de omvang van zijn terrein, was blijven steken. In dit verband is het veelzeggend dat hij zijn aanvankelijke opzet om de begrafenis van ongehuwden in haar totaliteit te behandelen heeft moeten opgeven omdat het materiaal te omvangrijk bleek. Daarmee verkleinde hij bovendien de kans op het vinden van voldoende gelijktijdige historische gegevens uit vroegere perioden, een kans die voor dit soort onderzoeken waarbij het gaat om de verklaring van regionale verschillen toch al niet groot is. Dat is een probleem waarvoor iedereen die met verspreidingskaarten werkt zich gesteld ziet. Het zou onredelijk zijn om S. te verwijten dat hij het niet heeft opgelost. Je kunt het hoogstens betreuren dat hij het niet duidelijk gesteld heeft. Hij zou daarmee zijn probleemstelling verruimd hebben en, naar ik aanneem, de lezing van zijn boek avontuurlijker hebben gemaakt. — J.J. Voskuil.

Sliggers Jr., Bert. *Haarlem bij gaslicht (1837-1914)*. Den Haag 1977, Kruseman. 208 p., vele ill.; f 29,50; ISBN 90-233-0356-3.

Deze monografie behandelt verschillende aspecten van het leven in Haarlem uit de periode 1837-1914, zoals: uiterlijke veranderingen van de stad, vervoer, verschillende vormen van industrie, kerkelijk leven. In het hoofdstuk over het Haarlems volksleven (p. 183-197) worden kort enkele lokale gebruiken besproken. 1837 is als beginjaar gekozen omdat Haarlem toen zijn eerste gaslantaarn kreeg; 1914 als eindjaar omdat Haarlem toen van provinciestadje tot een belangrijke stad uitgegroeid was. In de 'Inleiding en verantwoording' vermeldt Sliggers dat hij veel bronnen geraadpleegd heeft; hij vond het echter niet nodig dit boek ermee te belasten. Wel is er een uitgebreid persoons- en zakenregister. — J.J.-v.P.

Sliggers Jr., Bert. *Meerminnen en meermannen van Duinkerke tot Sylt*. Den Haag 1977, Kruseman. 120 p., 32 ill.; f 29,50; ISBN 90-233-0364-4.

In kort bestek schetst de auteur het geloof in de meermin en meerman in de klassieke oudheid. De daarop volgende volksverhalen uit België, Nederland en Noordwest-Duitsland (gepubliceerd en ongepubliceerd materiaal uit de 19e en 20e eeuw) worden door de auteur beschouwd als herinneringen aan veel oudere schriftelijke overleveringen die teruggaan op de klassieken en aan de Germaanse mythologie waarover verder niets bekend is. Er is getracht een zo volledig mogelijk beeld te geven van de spreiding. Een apart deel is gewijd aan de afbeelding van meerminnen en meermannen. Het boek bevat een literaturopgave, maar vanuit de tekst wordt er niet naar verwezen. — J.J.S.

Speur, N.J. *Speur-tocht door Alkmaar*. Zaltbommel 1977, Europese bibliotheek. 111 p., vele ill.; f 22,50.

Uitgaande van gebouwen, een landbouwtentoonstelling, de kaasmarkt en andere vrij willekeurige onderwerpen probeert Speur een beeld te schetsen van Alkmaar in de tijd van 1850 tot 1950. Eén hoofdstuk is gewijd aan de organisatie van de intocht van Sint-Nicolaas in de 20e eeuw (p. 80-86). De schrijver heeft gebruik gemaakt van materiaal uit het gemeentearchief, van literatuur en van herinneringen van zichzelf en van oudere mensen. — J.J.-v.P.

Stalpaert, H. *Westvlaamse Wondersprookjes*. Gebundeld, ingeleid en geannoteerd door —. Brugge 1977, Westvlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde. 352 p.; Bfr. 550,—.

In de afgelopen 150 jaar zijn in totaal 158 Westvlaamse wondersprookjes (AT 300-749) opgetekend en gepubliceerd in veelal obscure uitgaafjes en in enkele volkskundige tijdschriften. Het doel van Stalpaerts bundel is deze sprookjes beter toegankelijk te maken. De bundel bevat 83 sprookjesteksten, geordend volgens de catalogus van Aarne-Thompson. Ieder sprookjestype is voorzien van een kort commentaar waarin de bronnen van de gepubliceerde versies worden vermeld en waarin verwezen wordt naar de catalogi van De Meyer, Sinninghe, Ranke (Sleeswijk-Holstein), Delarue-Tenèze (Frankrijk) en naar studies. Stalpaert geeft de teksten niet volkomen letterlijk weer. Zijn ingrepen betreffen de spelling, duidelijke vergissingen en in enkele gevallen literaire en moraliserende passages die hij weglaat. De meeste sprookjes waren oorspronkelijk al in het Nederlands geschreven, de enkele dialectteksten heeft Stalpaert voorzien van een Nederlandse vertaling. De

teksten worden voorafgegaan door een inleiding over het sprookje (p. 7-12) en gedetailleerde levensschetsen van de verzamelaars van deze 158 sprookjes. — A.J. Dekker.

Suomen Kansankulttuurin Kartasto (Atlas der finnischen Volkskultur). 1. *Aineellinen kulttuuri* (Materielle Kultur). Hrsg. v. Toivo Vuorela. Helsinki 1976, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Finnische Literaturgesellschaft). 151 p. met 84 krt. en 2 grondkrt. (waarvan één doorzichtig); FM 126,10; ISBN 951-717-099-8 en ISSN 0355-1768.

In de inleiding (p. 7-12) beschrijft Vuorela de geschiedenis van de cartografische methode in de Finse volkskunde en geeft hij met voorbeelden aan hoe wisselende cultuurinvloeden in verschillende perioden in de geschiedenis van Finland zich in de huidige verspreiding van cultuurverschijnselen weerspiegelen. De gegevens voor de kaarten zijn op alle mogelijke wijzen verzameld, zonder dat dat met zoveel woorden verantwoord wordt, en per gemeente telkens in één teken samengevat. Om die laatste reden kan men beter van vereenvoudigde kaarten spreken. Op een klein aantal kaarten zijn, behalve min of meer recente gegevens, ook historische gegevens verwerkt. In die gevallen laat de kaart een historische ontwikkeling zien. In andere gevallen wordt in het commentaar op de ontwikkeling ingegaan, of wordt een opmerking gemaakt over de herkomst van het verschijnsel, maar blijkbaar is aan de verschillende schrijvers grote vrijheid gelaten want daarnaast zijn er een groot aantal commentaren die niet meer dan een korte beschrijving van de verschillende varianten bevatten. In het algemeen kunnen de commentaren het best gekarakteriseerd worden als artikelen van een naslagwerk en niet als studies, met een kaart van de verspreiding op enig tijdstip in de eerste helft van deze eeuw als illustratie. In dit deel, dat gevolgd zal worden door een deel met onderwerpen uit de geestelijke cultuur, worden voorbeelden uit de materiële cultuur gegeven, waaronder in het bijzonder een groot aantal gereedschappen uit landbouw en veeteelt, schuur- en molentypen, meubilair, voeding en kleding. De kaarten en commentaren werden door een twintigtal mensen samengesteld, van wie de belangrijkste zijn Toivo Vuorela (22 kaarten), Niilo Valonen (10), Kusta Vilkuna (10), Aino Lampinen (7), Kaisa Böök (6), Toini-Inkeri Kaukonen (5) en Hilikka Vilppula (4). De teksten en legenden zijn geschreven in het Fins met een volledige Duitse vertaling; bij de legenden staat bovendien nog een Engelse vertaling. — J.J.V.

Tardieu, Suzanne. *Le mobilier rural traditionnel français*. Paris 1976, Aubier-Flammarion. (La tradition et le quotidien, collection dirigée par Jacques Le Goff). 217 p., 21 tek., 12 foto's; f 19,-; ISBN 2-08-210902-X.

Tussen 1941 en 1946 deed het Musée des Arts et Traditions Populaires een onderzoek naar wat er op dat ogenblik nog aan traditioneel meubilair in de Franse provincie te vinden was. Dat onderzoek werd uitgevoerd door een veertigtal veldwerkers, afgestudeerden van kunstnijverheidsscholen, die erop uit werden gestuurd met de opdracht bij het maken van dat overzicht te letten op de technische, artistieke, sociale en economische aspecten. Het resultaat was 13784 verslagen, die onder meer door Suzanne Tardieu gebruikt werden voor een publicatie in 1950 over gedateerde meubelen. In de daaropvolgende jaren deed ze zelf ook veldwerk op verschillende plaatsen in Frankrijk. De gids over huisraad en huishoudelijk werk van het museum (1972) is van haar hand. Dit boek, dat bedoeld is als een algemene in-

leiding, kan men beschouwen als een synthese van de door haar vergaarde kennis. Ze beperkt zich tot de meubels op het platteland uit de achttiende en de negentiende eeuw tot aan de industriële productie. In een achttal hoofdstukken geeft ze een overzicht van de mogelijke bronnen; ontwerpt een typologie, waarin wordt uitgegaan van de functie van de verschillende meubels; behandelt, heel beknopt, de technische bijzonderheden, de stijlkenmerken en de regionale verschillen; en geeft tenslotte een aantal voorbeelden van de bijzondere rol die sommige van deze meubels in het dagelijks leven spelen. Het boek bevat een bibliografie en een lijst van Franse musea waarin zich streekmeubilair bevindt. — J.J.V.

Velthrop, J. *Herinneringen aan Oud Monnickendam 1900–1945*. Z. pl. 1975, Uitgave van de vereniging Oud-Monnickendam. 104 p., veel ill.; f 15,—.

Deze bundel lokale herinneringen bevat artikelen die Velthrop in 1973 en 1974 in de Noordhollandse Courant publiceerde. Ze gaan o.a. over de armenzorg en armoede aan het begin van deze eeuw, de watersnood van 1916, de kermis, de visserij, winkels en ambachten, markante plaatselijke figuren, de tweede wereldoorlog. — J.J.-v.P.

Vermeeren, Karel. *Eindhoven tussen gloeikouske en gloeilamp*. Den Haag 1976, Kruseman. 222 p., 94 ill.; f 25,—; ISBN 90-233-0348-2.

Beeld van Eindhoven rond 1900, opgebouwd uit een groot aantal uiteenlopende onderwerpen, o.a. vervoermiddelen, onderwijs, sport, nijverheid en muziekleven. Bevat ook volkskundige gegevens over St. Thomas, Onnozele kinderen, Driekoningen, schuttersgilde, koninginnedag 1898, vastenavond en vastentijd, de lijdensweek en Pasen, Mariaverering (met de bedevaart naar Meerveldhoven), St. Corneliusbedevaart naar Son. Bronvermelding ontbreekt. — M.v.Z.

Vovelle, Michel. *Les métamorphoses de la fête en Provence de 1750 à 1820*. Avec la collaboration de Mireille Meyer et Danielle Rua. Z. pl. 1976, Aubier/Flammarion. (Bibliothèque d'ethnologie historique, collection dirigée par Jacques Le Goff). 300 p., 8 ill., talrijke tab. en graf.; f 42,35.

In *Piété baroque et déchristianisation* (1973) richtte Vovelle de aandacht op de veranderingen in de houding tegenover de dood in de achttiende eeuw in de Provence. In dit nieuwe boek onderzoekt hij in hoeverre dergelijke veranderingen ook optreden in de wijze van feestvieren, en wat in zó'n eventueel proces van verandering de betekenis is geweest van de Franse Revolutie. Betekenden de feesten die na de Revolutie werden ingevoerd een breuk met het verleden of waren ze veeleer een fase in een al op gang zijnde ontwikkeling? En als ze een breuk betekenden, in hoeverre bleef die na de Restauratie merkbaar? Met deze vraagstelling stelt hij tevens het vraagstuk van de verhouding tussen traditie en vernieuwing aan de orde, of met zijn eigen woorden die tussen 'le temps long' en 'le temps court'. Voor dit onderzoek steunt hij op twee scripties: een analyse door Mireille Meyer van bijna 500 feesten in de Provence vóór de Franse Revolutie zoals die in de dictionnaires (in het bijzonder die van Achard), in statistische beschrijvingen en reisbeschrijvingen worden beschreven, en een analyse door Danielle Rua van de beschrijvingen in archivalische bronnen van een ongeveer even groot aantal revolutionaire feesten. Daarnaast maakt hij gebruik van de literatuur, in het bijzonder van de studies van Mona Ozouf over de feesten van de Revolutie en van Maurice Agulhon over de Provence omstreeks 1800.

Het boek bestaat uit twee delen: *La fête dans le temps long* (p. 11–146) en *Un nouveau modèle de la fête ou la fête dans le temps court* (p. 147–268). In het eerste deel geeft hij een overzicht en een karakteristiek van de verschillende feesten vóór de Franse Revolutie. Hij maakt onderscheid tussen dorp en stad, en besteedt in het bijzonder aandacht aan de frequentie, de verdeling over de maanden en de dagen van het jaar en van de week, de geografische verspreiding, de organisatoren van verschillende typen van feesten en aan de veranderingen die daarin in de loop van de achttiende eeuw optreden. Wat dat laatste betreft, stelt hij vast dat er tegen het eind van de eeuw een duidelijke verschuiving van het zwaartepunt naar de zomer valt waar te nemen en dat de betekenis van oudere, niet-christelijke tradities (zoals de meibruid) afneemt, bijvoorbeeld doordat ze uit het openbare leven verdwijnen naar het gezin of de kinderwereld. Hij schuift dat voor een deel op rekening van de niet aflatende bestrijding door de kerk. Belangrijker nog acht hij de afnemende betekenis van het jaarlijkse dorpsfeest, als gevolg van het verslappen van de familiebanden, de verschuiving van het religieuze naar het profane feest en de groeiende betekenis van de zondag als uitgaansdag, vooral in de steden, waardoor het traditionele feest zijn glans verliest en steeds meer een 'folkloristisch' karakter krijgt. Een laatste belangrijke vaststelling tenslotte is dat de sociale tegenstelling in de feestviering een steeds belangrijker rol gaat spelen, waaruit het verlangen ontstaat naar een geheel nieuw soort feest dat die standsverschillen op zal heffen. Tegen de achtergrond van deze veranderingen moet men de critiek zien van de mannen van de Verlichting, die de bestaande feesten zien als een erfenis van bijgelovigheid en feodalisme, de wansmaak die eruit spreekt hekelen en een nieuw ideaal formuleren, gebaseerd op het geïdealiseerde voorbeeld van Grieken en Romeinen en van het eenvoudige volk, in tegenstelling tot het grofbesnaarde gepeupel. Aansluitend hierop gaat hij na wat het lot van deze traditionele feesten na het uitbreken van de Franse Revolutie is en stelt vast dat men de meeste aanvankelijk gewoon blijft vieren, zij het dat men ze hier en daar (vooral in de steden) enigszins aanpast aan de nieuwe situatie (bijvoorbeeld als gevolg van de opheffing van de gilden) en dat verbodsbepalingen, zoals het verbod op het dragen van maskers bij het carnaval, eerder in de lijn van de politiek van de vroegere overheden lijken te liggen dan dat ze uitdrukking zijn van een geheel nieuwe houding. Wanneer de binnenlandse tegenstellingen in de loop van 1792 scherper worden en de traditionele feesten definitief plaats schijnen te moeten maken voor de door de nieuwe machthebbers georganiseerde revolutionaire feesten, blijkt dat toch maar tijdelijk te zijn. Na 1794 keren eerst de profane, later de religieuze feesten en tradities geleidelijk terug, na de Restauratie lijkt het er zelfs op, oppervlakkig gezien, of er niets veranderd is.

In het tweede deel geeft Vovelle, als tegenhanger van de analyse in het eerste deel, een uitvoerige statistische bewerking van allerlei aspecten van de revolutionaire feesten, zoals de frequentie naar plaats, type, streek, maand, dag, tijdstip voor de verschillende jaren tussen 1790 en 1799; de regionale verspreiding; de dagindeling; de plaatsen in de gemeente waarlangs de optochten trekken; de gebruikte symboliek; de volgorde binnen de optochten. Hij stelt vast dat de revolutionaire feesten in hun vormgeving sterk steunen op de oudere van vóór de Franse Revolutie en hij komt tot de slotsom dat, als er toch iets veranderd is, die veranderingen zich al vóór de Revolutie aankondigden, zodat men beter kan zeggen dat de Revolutie het tempo van de veranderingen versneld heeft dan dat ze radicale wijzigingen heeft aangebracht. De belangrijkste veranderingen heeft hij dan ook in het eerste deel al gesignaleerd en men vindt ze hiervoor vermeld. Ze sluiten in grote lijnen aan bij de

ontwikkeling die hij indertijd in de houding tegenover de dood vaststelde en in die zin lijken ze daarvan een bevestiging te zijn.

Het intrigerende van het boek zijn bij de eerste kennismaking de talrijke grafieken, tabellen en verspreidingskaartjes. Het maakt de indruk of Vovelle opnieuw in de statistische bewerking van grote hoeveelheden gegevens het middel heeft gevonden om veranderingen in mentaliteit met wiskundige zekerheid te volgen. Na lezing twijfel ik eraan of dat zo is. Het verband tussen de grafieken en de conclusies is mij maar in een klein aantal gevallen duidelijk geworden en betreft dan nog onderdelen van het betoog. Reden waarom ik mij afvraag of hij niet veel meer door zijn intuïtie geholpen is en of die intuïtieve zekerheid er misschien al was toen zijn studenten de door hen bewerkte gegevens bij hem inleverden. Dat zou dan verklaren waarom de aangevoerde statistische feiten zo weinig met het betoog te maken lijken te hebben, waardoor het geheel een wat rommelige, gehaaste indruk achterlaat. Dat betekent niet dat ik de waarde van de intuïtie van iemand als Vovelle in twijfel trek. Het betekent wel dat het geen toeval hoeft te zijn dat zijn conclusies zo goed aansluiten bij die van zijn vorige boek. — J.J. Voskuil.

Zender, Matthias. *Gestalt und Wandel. Aufsätze zur rheinisch-westfälischen Volkskunde und Kulturraumforschung.* Hrsg. von H.L. Cox und G. Wiegmann. Bonn 1977, Ludwig Röhrscheid Verlag. 471 p., 11 foto's, 110 krt., waarvan 2 buiten tekst, 1 afb.; DM 73,50; ISBN 3-7928-0395-X.

Een herdruk van 22 opstellen van Zender ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag. Bij het maken van hun keuze hebben de beide uitgevers zich beperkt tot de artikelen die betrekking hebben op Rijnland-Westfalen en waarin de problematiek rond het cultuurlandschap centraal staat. Behalve dat daardoor een groot aantal artikelen uit allerlei bronnen gemakkelijker bereikbaar is gemaakt, geeft de herdruk een goed overzicht van de denkbeelden over de mogelijkheden van de geografische methode van een man die daarvan onbetwist de belangrijkste vertegenwoordiger is. — J.J.V.

Zetzema, Jan. *De Friese palingaken.* Leeuwen 1976, De Tille. (Fryske Akademy 500). 160 p., 105 ill.; f 37,-; ISBN 90-70010-46-1.

Jan Zetzema maakte als motordrijver de laatste jaren van de Friese palinghandel mee (1929-1932). Er werd gevaren met een speciaal voor de palinghandel ontwikkeld scheepstype: een zeilschip, later met een ingebouwde hulpmotor, met bunnen voor het vervoer van levende paling. De schepen vervoerden alleen de paling, er werd niet mee gevestigd. De palinghandel concentreerde zich op de landen rond de Oostzee, waar een deel van de paling werd ingekocht, en Londen waar deze weer werd verkocht. Aan de palinghandel is een eind gekomen door de devaluatie van de buitenlandse munten en de opkomst van een nieuw type handel waarvoor een zeilschip met hulpmotor niet geschikt was.

Door middel van de nauwkeurige tekeningen die in het boek te vinden zijn is heel goed een voorstelling te krijgen van een palingaak. Naast zijn herinneringen, die een idee geven van het zware leven aan boord, de onderlinge verhoudingen van de slechts drie bemanningsleden, de zorg om de lading, gaat hij ook in op de geschiedenis van de palinghandel en de privileges die de Friezen in Londen genoten. Zijn gegevens daarvoor heeft hij, behalve uit schriftelijke bronnen, van oudere varenslieden, marktlieden en een archivaris. Het boek is verlucht met veel foto's gemaakt door de auteur. — J.J.S.